

AJALOOLISE REVISIONISMI JA REVANŠISMI IDEOLOOGIA: MILLEST KIRJUTATAKSE MEDINSKI ÕPIKUTES?

Igor Kopõtin



- Мединский, В. Р., Чубарьян, А. О. (2023). *Всеобщая история. 1914–1945 годы. 10 класс. Базовый уровень. Москва: Просвещение, 240 с. (Medinski, V. R., Tšubarjan, A. O. (2023). Maailma ajalugu. 1914.–1945. aasta. 10. klass. Algtase. Moskva: Prosveštšeniye, 240 lk. [MA I])*
- Мединский, В. Р., Чубарьян, А. О. (2023). *Всеобщая история. 1945 год – начало XXI века. 11 класс. Базовый уровень. Москва: Просвещение, 272 с. [MA II]*
- Мединский, В. Р., Торкунов, А. В. (2023). *История России. 1914–1945 годы. 10 класс. Базовый уровень. Москва: Просвещение, 496 с. [VA I]*
- Мединский, В. Р., Торкунов, А. В. (2023). *История России. 1945 год – начало XXI века. 11 класс. Базовый уровень. Москва: Просвещение, 448 с. [VA II]*

Niinimetatud ühtse ajalookäsitluse õpikud ehk lihtsamalt öeldes Medinski õpikud, mis on oma nime saanud Putini ideoloogi Vladimir Medinski järgi, pärivad Läänes tähelepanu vahetult pärast nende ilmumist 2023. aastal. Neid on põhjalikult analüüsinud Iisraelis elav endine Venemaa Sõjaajaloo Seltsi liige Konstantin Pahhaljuk, kes keskendus eeskätt õppeaine „Venemaa ajalugu“ sisulisele analüüsile.¹ Samuti avaldati lühemaid arvustusi juhtivates Ameerika Ühendriikide ja Lääne-Euroopa teadus- ja meediaväljaannetes² ning

¹ Pakhaliuk, K. A. (2023, 1. november). The Russian state and the establishment of a “unified” historical narrative: A critical examination of V. Medinsky and A. Torkunov’s “History of Russia. Grade 10” textbook. *Историческая экспертиза*. <https://www.istorex.org/post/01-11-2023-konstantin-pakhaliuk>

² Kurbak, M. (2023). ‘Living the last chapter of history’: Anxiety as a force for rewriting history textbooks in Putin’s Russia and before. *Memory, Mind & Media*, 2, 1–17; Achechova, A. (2023). Manuels d’histoire 2023 pour les classes terminales: nouveau texte, vieille doctrine? *La Revue russe*, 61, 183–198.

isegi Eestis³. Vaatamata sellele pakuvad need õpikud siiani huvi, eriti pärast Venemaa täiemahulist sissetungi Ukrainasse 2022. aastal, ning seda eeskätt sisuanalüüsi seisukohast: millist teavet need sisaldavad Venemaa läänesuunalise poliitika kohta ja loodepoolsete naabrite – Balti riikide – käsitlemisel?

Medinski õpikud moodustavad neljast raamatust, kokku ligi 1500 leheküljest koosneva sarja: 10. klassi õpik aines „Maailma ajalugu“ (MA I) ja „Venemaa ajalugu“ (VA I) ning 11. klassi õpik aines „Maailma ajalugu“ (MA II) ja „Venemaa ajalugu“ (VA II). Venemaa ajaloo õpikud on märkimisväärselt mahukamad kui maailma ajaloo omad. Õpikud on rikkalikult illustreeritud kaartide, fotode ja joonistega ning sisaldavad nii kordamisküsimusi kui ka arutelu suunavaid küsimusi. Osa ajaloolisi sündmusi on esitatud eraldi minirubriikidena. Lisaks on välja toodud erinevate ajalooliste tegelaste tsitaadid ja tekstikatkendid. Need abimaterjalid aitavad Venemaa üldhariduskoolide õpilastel omandada kindla sisuga seisukohti, mis toimivad edasise maailmavaate kujundamise alusena.

Maailma ajaloo õpikud on koostanud Vladimir Medinski koostöös tuntud Venemaa ajaloolase, akadeemiku ja professori Aleksandr Tšubarjaniga. 10. klassi õpik käsitleb maailma ajaloo sündmusi aastatel 1914–1945 ning on jaotatud kolmeks põhiosaks: Esimene maailmasõda, sõdadevaheline periood ja Teine maailmasõda. Juba õpiku sissejuhatuses esitatakse lugejale seisukoht, et toona oli inimkonna jaoks oluliseks väljakutseks globaliseerumine (sh rahvaste massiline ränne ning Lääne- ja Kesk-Euroopa islamiseerumine) ja ka Ameerika Ühendriikide poolt maailmale peale surutud ühepooluseline maailmakord. Vastukaaluks kujutatakse Venemaad ja Hiinat jõududena, kes seavad kahtluse alla USA juhtpositsiooni maailmas. Venemaad näidatakse riigina, kes olevat läbi ajaloo täitnud maailmapoliitikas juhtivat rolli, kaitsnud õiglust ning toetanud rahvaste vabadusvõitlust, mida inspireerisid 1917. aasta Vene revolutsiooni ideed. Õpiku autorite hinnangul oli Venemaa 20. sajandi suurimaks saavutuseks Nõukogude Liidu võit fašismi ja Jaapani militarismi üle. Seejuures arvatakse fašistlike riikide hulka Poola, Soome ja „Pribaltika“⁴.

³ Denysenko, O. (2024). *Mobilizing History: A Longitudinal Study of the Changing Depictions of Ukraine and Ukrainians in Russian History Textbooks, 1995–2023* [magistritöö, Tartu Ülikool]. <https://hdl.handle.net/10062/102324>; Левченко, Я. (2024, 9. jaanuar). Тысячелетний рейх на глобусе России: какую историю рассказывает школьникам российский учебник. *Postimees*. <https://rus.postimees.ee/7934384/obzor-tysyacheletniy-reyh-na-globuse-rossii-kakuyu-istoriyu-rasskazyyaet-shkolnikam-rossiyskiy-uchebnik>

⁴ Balti riike põlastav propagandistlik termin, mis pärineb venestamispoliitika ajastust 19. sajandi lõpust, vt Propastop. (2017, 2. oktoober). *Mida tähendab Pribaltika?* <https://www.propastop.org/2017/10/02/mida-tahendab-pribaltika/>

Õpikus käsitletakse samuti „nõukogude rahva genotsiidi“, mille ohvrite seas olevat olnud rohkem venelasi kui juute (MA I, lk 9). Sissejuhatuse lõpuosas rõhutatakse, et „katsed eitada või vähendada Venemaa rolli maailma ajaloos on vastuolus tõega“ (MA I, lk 12).

Esimese maailmasõja sündmusi käsitlevas peatükis väidetakse, et Venemaa pidas juba 1914. aastal läbirääkimisi sõja ärahoidmiseks ning astus välja Serbia iseseisvuse kaitseks, kuid Saksamaa kuulutas ikkagi Venemaale sõja, mistõttu oldi sunnitud sõdima. Sõja-aastate kontekstis omistatakse Venemaale märkimisväärne panus üldisesse võitu: väidetakse, et Venemaa „päästis“ oma armeede arvel Prantsusmaa lüüasaamisest Marne'i lahingus ning et 1916. aastal viis Brussilovi läbimurre Austria-Ungari „katastroofi äärele“. Tekstis rõhutatakse samuti, et Venemaa ei saanud rindel ega lahingutes otsustavalt lüüa, vaid kaotas sõja üksnes „majanduslike raskuste“ ning osaliselt ka tänamatutest lääneriikidest liitlaste tõttu (MA I, lk 39–40).

1917. aasta Vene revolutsioon ei „muutnud Venemaad üksnes vabariigiks“, vaid põhjustas õpiku autorite hinnangul ka „rahvusliku separatismi tõusu“. Väidetakse, et Lenini valitsus tunnustas Soome, Poola, Ukraina, Balti riikide ja Taga-Kaukaasia iseseisvust ajutise meetmena, arvestades võimalusega viia neis riikides võimule kommunistlikud jõud ning siduda need seejärel taas Venemaaga. Autorite väitel õnnestus see toona üksnes Taga-Kaukaasias. Eesti, Läti ja Leedu „suutsid Nõukogude võimu pooldajad maha suruda“ just „Saksa ja valgekaartlike relvaformeringute abiga“ (MA I, lk 49). Neid riike kujutatakse seejuures Nõukogude Liidu suhtes „agressiivse ja vaenulikuna“. Nad moodustasid nn sanitaarkordoni, mis olevat omakorda loodud kunstlikult Suurbritannia ja Prantsusmaa tegevuse tulemusel (MA I, lk 133–134).

Õpik on läbivalt kantud läänevastasest kriitikast ning liberalismi hukkamõistust (MA I, lk 72). Versailles' süsteemi käsitletakse kui Lääne loodud ebaõiglast korda, mis soodustas natside võimuletulekut ning viis Teise maailmasõja puhkemiseni (MA I, lk 59, 66, 130). Nõukogude Liidule omistatakse seevastu üksnes positiivne roll: seda kujutatakse rahumeelset poliitikat viljeleva riigina, kes lähtus oma välispoliitilistes sammudes üksnes enesekaitse huvidest. Väidetakse, et Nõukogude Liit püüdis jõuda kokkuleppele Suurbritannia ja Prantsusmaaga, olles „mures fašistlike riikide jõu kasvamise pärast“, kuid lääneriikide poliitikud olevat püüdnud suunata Saksamaa agressiooni hoopis Nõukogude Liidu vastu (MA I, lk 107, 169). Sellest loogikast lähtudes väidetakse, et Prantsusmaa mittesekumispoliitika tõttu ei olnud Hispaania vabariiklastel võimalik Nõukogude Liidust saadetud relvi vastu võtta, mis omakorda aitas kaasa nende kaotusele Hispaania kodusõjas aastatel 1936–1939 (MA I, lk 113).

Lisaks märgitakse õpikus, et „demokraatlikud lääneriigid toitsid Saksamaa sõjatööstust ja suunasid seda agressioonile“ (MA I, lk 133) ning et „demokraatlike lääneriikide vaenulikkus Nõukogude Liidu suhtes“ olevat takistanud juba 1930. aastatel Hitleri-vastase koalitsiooni kujunemist (MA I, lk 134). Õpikus toodud käsitluse järgi viis agressori lepitamise poliitika 1938. aastaks Müncheni konverentsini, mida nimetatakse „kokkumänguks“ ning mida mõistetakse hukka neljal järjestikusel leheküljel (MA I, lk 137–140).

Molotovi-Ribbentropi pakti sõlmimist (õpikus nimetatakse seda mittekallaletungilepinguks) käsitletakse Nõukogude valitsuse sammuna, millel oli ainuüksi kaitsev iseloom, kuna demokraatlikud lääneriigid olevat Moskvas peetud läbirääkimised nurjanud. Samuti rõhutatakse, et Nõukogude Liidus kasvas mure Saksamaa võimaliku agressiooni pärast Balti piirkonna suunal. Nn viienda kolonni roll omistatakse seejuures saksa vähemusele Baltikumis. Eraldi märgitakse, et „saksameelsed hoiakud olid tugevad ka Eesti juhtivates ringkondades“ (MA I, lk 141–142).

Mõjusfääride jagamist õpikus küll mainitakse, kuid seda ei kommenteerita. Nõukogude Liidu sõjalist tegevust Poola vastu 1939. aastal põhjendatakse Poola „järeleandmatusega“ suhtes Nõukogude Liiduga, kuna too olevat keeldunud sõjalisest koostööst idanaabriga. Väidetakse, et Nõukogude väed sisenesid Poola territooriumile alles pärast Poola valitsuse põgenemist riigist ning et Nõukogude Liidu ja Saksamaa mittekallaletungileping võimaldas vältida sõjalist kokkupõrget Saksamaaga, kuna natsid tunnistasid Ida-Poola Nõukogude Liidu huvisfääriks (MA I, lk 170–171). Rubriigis „Olulised faktid“ esitatakse Poola suhtes kriitiline hinnang, milles väidetakse, et kindral Władysław Andersi armee lahkus Stalingradi lahingu tippajal Nõukogude Liidust Suurbritanniasse, et „vältida osalemist ägedates lahingutes idarindel“. Samuti märgitakse, et Poola eksilvalitsus olevat soovinud „panna Nõukogude Liitu vastutama Poola vabastamise eest Saksa okupatsioonist“ (MA I, lk 183–184). Soome osalemist Teises maailmasõjas peetakse õpikus „aktiivseks osalemiseks Nõukogude Liidu vastases agressioonis“ (MA I, lk 180).

Teise maailmasõja sündmuste käsitlemisel rõhutatakse „Nõukogude Liidu otsustavat rolli“, samal ajal kui lääneriikidest liitlaste panust teljeriikide alistamise vähendatakse. Õpikus väidetakse, et Nõukogude Liidu relvajõud hävitasid kolm korda rohkem Saksa diviise kui lääne liitlased, ent said Ameerika Ühendriikidelt *lend-lease*'i raames vähem kui kolmandiku Suurbritanniale tarnitud abist. Samuti esitatakse seisukoht, et Nõukogude Liit toetas lääneriike omalt poolt väärismetallidega ning „jagas nendega relvatootmise tehnoloogiat“. Pärast sõja

lõppu esitas USA Nõukogude Liidule märkimisväärse arve, mille Venemaa tasus alles 2000. aastate alguseks (MA I, lk 185–186).

Kollaboratsioonismi käsitlevas peatükis tuuakse näiteid okupeerivate võimudega koostööd teinud isikute kohta lääneriikides, aga näiteks Vlassovi liikumist ei käsitleta. Lisaks kasutatakse Serbia elanike tapmise puhul mõistet „genotsiid“ ja väidetakse, et „Horvaatia fašistid“ hävitasid Serbias ligikaudu 800 000 inimest (MA I, lk 189–191).

Õpiku autorite hinnangul toimus Teise maailmasõja nn murranguline pööre eeskätt idarindel, Stalingradi ja Kurski lahingu tulemusena (MA I, lk 194). Vastaste jõudude vahetõrjumise käsitlevas võrdlevas tabelis Stalingradi ja El Alameini lahingute kohta näidatakse liitlasvägede panust sõjategevuse mitu korda väiksemana Nõukogude Liidu omast. Selle käsitluse toetamiseks on tekst varustatud suunavate küsimustega, näiteks: „Miks ei avaldanud Ameerika ja Briti vägede edusammud Põhja-Aafrikas otsustavat mõju Teise maailmasõja kulgemisele?“ (MA I, lk 197). Ka nn teise rinde avamise edu Normandias seotakse õpikus Nõukogude vägede eduga Valgevenes 1944. aastal. Seda põhjendatakse väitega, et „Nõukogude-Saksa rinne jäi alates 1941. aastast järjekindlalt peamiseks“, kuna seal leidis rakendust märksa suurem arv Saksa diviise (MA I, lk 206–207). Lisaks väidetakse, et liitlased pidasid ühepoolselt läbirääkimisi natsidega eesmärgiga lõpetada sõjategevus ja seista vastu Nõukogude vägede edasitungile Euroopas (MA I, lk 209). Selline käsitlus kujundab liitlastest Nõukogude Liidu suhtes kahepalgeliste ja ebaausate partnerite kuvandi.

Liitlasvägede edu Saksamaa-vastases õhusõjas põhjendatakse õpikus väitega, et Luftwaffe põhijõud olid seotud Nõukogude-Saksa rindel ning seega polevat saanud reageerida liitlaste õhurünnakute tõrjumiseks. Samal ajal kirjeldatakse Saksamaa linnade pommitamist lääneliitlaste poolt tsiviilelanike vastu suunatud eriti julmade rünnakutena. Pommirünnakuid ei käsitleta siiski sõjalise edu seisukohast määrava tegurina, kuna autorite väitel oli liitlaste eesmärk eeskätt demonstreerida idast edasi tungivatele Nõukogude vägedele oma hävitavat sõjalist võimsust (MA I, lk 202, 209). Punaarmee poolt Saksamaa tsiviilelanike vastu toime pandud vägivaldlaakte seejuures ei mainita.

Teist maailmasõda käsitleva peatüki lõpuosas väidetakse, et Jaapani alistamisel oli otsustavaks sündmuseks eeskätt see, et Nõukogude Liit astus sõtta ning purustati Kwantungi armee. USA Jaapani-vastaseid tuumarünnakuid tõlgendatakse sammuna, mille eesmärk oli Nõukogude Liitu heidutada (MA I, lk 214–216). Sõja kokkuvõttes süüdistavad õpiku autorid mitut Euroopa riiki – Saksamaad, Belgiat, Itaaliat, Hispaaniat, Madalmaid, Norrat ja Soomet –

„nõukogude rahva genotsiidis“, viidates 2022. aastal Peterburi kohtu tehtud otsustele. Süüdistuse aluseks tuuakse asjaolu, et nende riikide elanikest moodustatud sõjaväeüksused osalesid Leningradi blokaadis (MA I, lk 218). Peatükki täiendatakse nn allikatega, milleks on Jossif Stalini tsitaadid lääneliitlaste ebapiisava toetuse kohta (MA I, lk 222).

Vahekokkuvõtte I

Medinski koostatud maailma ajaloo õpiku esimene osa käsitleb maailmasõdade perioodi selgelt ideologiseeritud raamistikus. Esimest maailmasõda ja sellele järgnenud sündmusi esitatakse Venemaa sunnitud osalusena Lääne põhjustatud konfliktides, samas kui impeeriumi lagunemist ja uute riikide teket tõlgendatakse väliste jõudude sekkumise tulemusena.

Sõdadevahelist ajajärku kujutatakse Lääne ebaõiglase maailmakorra tagajärjena, mis viis natsismi tõusuni. Nõukogude Liidu poliitikat esitatakse järjekindlalt kaitse- ja rahumeelsena, sh Molotovi-Ribbentropi pakti põhjendatakse vältimatu enesekaitsemeetmena.

Teise maailmasõja käsitluses rõhutatakse Nõukogude Liidu otsustavat rolli fašismi purustamisel, samal ajal kui lääneriikide panust süstemaatiliselt vähendatakse ning neid kujutatakse ebausaldusväärse ja kahepalgelisena. Sõda kasutatakse keskse identiteeti loova narratiivina, mille kaudu kinnistatakse Venemaa moraalset üleolekut ja ajaloolist erandlikkust.

Kokkuvõttes ei toimi õpik niivõrd ajalooõpikuna, kuivõrd poliitilise aja-loomälu kujundamise vahendina.

Külma sõja ja nüüdisaegse maailmakorra ideoloogiline käsitlus Medinski maailma ajaloo õpiku teises osas

11. klassi maailma ajaloo õpik on pühendatud maailmasündmustele 1945. aastast tänapäevani ning on jaotatud neljaks peatükiks. Esimeses peatükis käsitletakse USA-d ja Euroopa riike, teises Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika maid, kolmandas ja neljandas räägitakse rahvusvahelise koostöö ning teaduse ja kultuuri mõju teemadel.

Juba sissejuhatuse esimestes lausetes väidetakse, et Ameerika Ühendriigid on Lääne-Euroopa satelliitriikide toetusel ajanud agressiivset poliitikat eesmärgiga kehtestada maailmas ülevõim, millele Nõukogude Liit on

aastakümnete vältel vastu seisnud. Õpiku käsitluses on NATO agressiivne sõjaline liit, samas esitatakse Varssavi Lepingu Organisatsiooni (VLO) struktuurina, mis loodi „oma julgeoleku tagamiseks ja rahu säilitamiseks Euroopas“ (MA II, lk 4–5).

Järgnevalt väidetakse, et Nõukogude Liidu lagunemine ja VLO likvideerimine viisid USA juhitud ühepooluselise maailmakorra kujunemiseni, mis omakorda nõrgestas rahvusvahelist julgeolekusüsteemi. Samuti esitatakse seisukoht, mille kohaselt Ameerika Ühendriigid sekkusid teiste riikide siseasjadesse, korraldades riigipöördeid, sh nn värvilisi revolutsioone. Seda väidet toetatakse Bill Clintoni tsitaadiga, mille ehtsust on uurimustes kahtluse alla seatud: nimelt olevat Lääs näinud postsovetlikus Venemaal üksnes „toorainelisa“. Järgneb NATO-t süüdistav käsitlus, mille järgi olevat organisatsioon USA juhtimisel „viinud läbi 23 sõjalist operatsiooni teiste riikide vastu, purustades nende omariikluse“. Sissejuhatuse lõpuosas tsiteeritakse Vladimir Putini seisukohta, et on vaja lammutada ühepooluseline maailmakord ning asendada see mitmepooluselisega. Ülejäänud õpikus peamiselt kinnitatakse näidete ning argumentidega sissejuhatuses juba esitatud revideerivaid ja revanšistlikke teese.

Õpiku ideoloogilises fookuses on täielikult Ameerika Ühendriigid ja NATO, kes olevat kohe pärast Teise maailmasõja lõppu võtnud Nõukogude Liidu suhtes kursi sõjalisele eskalatsioonile. Väidetakse, et nad ähvardasid Nõukogude Liitu tuumarelvaga, suurendasid oma sõjalist kohalolekut Euroopas, vallandasid külma sõja ning püüdsid luureteenistuste abil kehtestada Ida-Euroopas endale sobivaid režiime. Samas esitatakse seisukoht, mille kohaselt USA ja Suurbritannia toetusid oma tegevuses endistele fašistlikele jõududele Saksamaal, Ungaris ja Rumeenias. Autorite väitel „Lääne mahhinatsioonid“ siiski nurjusid ning Ida-Euroopa riikides tuli valimiste tulemusel võimule kommunistlik partei, mis asus ajama Moskva sõbralikku poliitikat (MA II, lk 10–14). Seejuures jäetakse täielikult tähelepanuta asjaolu, et Ida-Euroopa kommunistlikud režiimid olid sisuliselt Moskva kontrolli all ning kujunesid välja Nõukogude Liidu otsesel poliitilisel ja sõjalisel survele.

Samas suunatakse õpikus kriitikanooli ka endiste idabloki riikide vastu. Nii süüdistatakse poolakaid „agressiivselt halastamatus“ suhtumises Saksa tsiviilelanikesse, keda väidetakse aeti annekteeritud aladelt välja „nagu kariloomi“, millega kaasnesid füüsiline vägivald ja tapmised (MA II, lk 13). Õpikus ei mainita üldse Nõukogude sõdurite ega sõjalise administratsiooni vägivallaakte. NATO-ga liitumise järel kujutatakse Poolat riigina, kes olevat sattunud „krediidisõltuvusse Läänest“, ning väidetakse, et „kõikidesse eluvaldkondadesse tungis russofoobial põhinev Poola natsionalism“ (MA II, lk 81).

Kõiki sündmusi, mis on seotud idaeurooplaste vastupanuga Nõukogude hegemooniale ja vastavale kohalikule kommunistlikule režiimile, esitatakse õpikus eranditult Lääne luureteenistuste ja agressiivse NATO bloki sepi-sustena, mis toetusid kohapeal „alles jäänud fašistidele“ ja natsionalistlikule elemendile. Nii nimetatakse 1956. aasta rahvaülestõusu Ungaris „fašistlikuks riigipöördekatseks“, 1968. aasta rahutusi Poolas ja Tšehhoslovakkias tõlgenda-takse aga Lääne luureteenistuste provokatsioonina. Samas nenditakse, et „Lääs tervikuna eksis oma arvestustes“, kuna Ida-Euroopa riigid pöördusid väidetavalt ise Nõukogude Liidu poole abi saamiseks või suutsid „iseseisvalt üles näidata otsustavust“, mida kinnitas Poola Rahvavabariigis kindral Woj-ciech Jaruzelski kehtestatud sõjaseisukord (MA II, lk 68–73).

Õpiku autorite hinnangul viis Nõukogude Liidu lagunemiseni eeskätt Mihhail Gorbatšovi ebaõnnestunud poliitika ja perestroika. Väidetakse, et Gorbatšov nõrgestas Nõukogude Liitu sedavõrd, et see viis riigi kokkuvarise-miseni, mida Lääs kasutas ära nn sametrevolutsioonide käivitamiseks. Nende tulemusena asendati Ida-Euroopa riikides senised Nõukogude-meelsed re-žiimid Läänele orienteeritud valitsustega. Samas märgitakse, et enamik neist riikidest kuulutas seejärel, et nad olid ajavahemikul 1945–1991 väidetavalt Nõukogude okupatsiooni all ning et nende välispoliitiline kurss omandas selgelt venevastase suunitluse (MA II, lk 75, 77). 1990. aasta augustis Saksa Demokraatliku Vabariigi (DV) Rahvakojas langetatud otsust tühistada riigi põhiseadus nimetatakse õpikus „ebaseaduslikuks“, kusjuures Saksa DV ja Saksamaa Liitvabariigi (LV) ühinemist käsitletakse anšlussina (MA II, lk 77), tõmmates otseseid paralleele Austria annekteerimisega Natsi-Saksamaa poolt 1938. aastal.

1990. aastatest alates käsitletakse õpikus sündmusi järjekindlalt USA ja NATO agressiivse poliitika väljendusena, mis olevat viinud sõjalise sekkumi-seni mitmetesse maailma piirkondadesse. NATO rünnakuid Jugoslaavia vastu tõlgendatakse sammudena, mille eesmärk oli toetada „Albaania äärmuslaste terroristlikku sõda Kosovo eraldamiseks“. Serblasi kujutatakse õpikus seejuures üksnes „NATO agressiooni“ ja naaberrahvaste korraldatud etnilise puhastuse ohvrina. Samal ajal jäetakse täielikult mainimata Srebrenica massimõrv, mille panid toime serbia relvastatud üksused. Sarajevo pikaajalist ja verist piiramist nimetavad õpiku autorid aga serblaste „sõjaliseks eduks“ (MA II, lk 78–79). Ameerika Ühendriikide ja osa NATO riikide otsust tunnustada Kosovo ise-seisvust, kuid samal ajal mitte tunnustada Abhaasia, Lõuna-Osseetia, Krimmi ja Donbassi iseseisvust, tuuakse õpikus esile näitena Lääne „silmakirjalikust poliitikast“ (MA II, lk 81).

2000. aastate alguse sündmusi Gruusias ja Ukrainas nimetatakse õpikus nn värvilisteks revolutsioonideks, mida käsitletakse „sametrevolutsioonide“ jätkuna ning mille algatas autorite hinnangul Lääs eesmärgiga piirata Venemaa mõju. Väidetakse, et Lääne algatused väljendusid riigipöördekatsetes lisaks nimetatud riikidele ka Kõrgõzstanis, Armeenias, Serbias, Moldovas ja Liibanonis. Õpiku käsitluses toob Lääne sekkumine kaasa üksnes kaose ja kodusõjad, nagu see olevat toimunud Iraagis ja Liibüas, kus lääneriikide tegevuse tulemusel hukkusid nende riikide juhid (MA II, lk 83–84). Venemaa sõjalist abi Bashshār al-Asadi režiimile Süürias kujutatakse sammuna, mis päästis Süüria riigi ja rahva hävingust ja orjastamisest ning ühtlasi säilitas „maailmakultuuri väärtused“ (MA II, lk 153, 216). Nõukogude Liidu 1979. aastal alanud sõjalist sekkumist Afganistanis iseloomustatakse õpikus vajaliku meetmena, mille eesmärk oli takistada selle riigi territooriumile NATO sõjaväebaaside rajamist (MA II, lk 204).

Õpikus rõhutatakse järjepidevalt ulatuslikku ja väidetavalt vastutasuta majanduslikku ning sõjalist abi, mida Nõukogude Liit osutas nn vennasrahvastele. Samas kujutatakse mitmeid riike (erinevalt näiteks Kuubast, Hiinast ja Põhja-Koreast) „tänamatuna“, kelle seast tuuakse esile eeskätt Poola ja Tšehhoslovakkia. Vastastikuse Majandusabi Nõukogu tegevust esitatakse valdavalt positiivses valguses ning piirduakse üksnes üldiste märkustega majandusraskuste ja Nõukogude majandussüsteemi mahajäämuse kohta võrreldes Lääne vabaturumajandusega. Seejuures jäetakse täielikult käsitlemata plaanimajanduse struktuursed puudused, mis viisid ühe keskse tegurina nii Nõukogude Liidu kui ka kogu Nõukogude süsteemi kokkuvarisemiseni.

Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika riikide käsitlemisel püütakse õpikus kujutada neid Lääne neokoloniaalse poliitika objektina, kusjuures sellise poliitika eesmärk olevat saavutada kontroll nende loodusvarade üle (MA II, lk 156). Nõukogude Liitu ja tänapäeva Venemaad esitatakse seevastu jõuna, kes toetab arengumaade iseseisvuspüüdlusi ning aitab „vabadust armastavatel rahvastel“ seista vastu Lääne agressioonile ja sepitsustele (MA II, lk 99–100). Positiivses võtmes kujutatakse Hiina Rahvavabariiki, Indiat, Kuubat ja Põhja-Koread, keda hinnatakse aastakümneid koostööd teinud riikidena, kes ühiselt vastanduvad Lääne agressioonile ning osutavad abi arengumaadele (MA II, lk 79, 84, 105).

Rahvusvahelisi suhteid 1990. aastatest tänapäevani käsitletakse õpikus „Lääne globaalse domineerimise kriisi“ võtmes. Väidetakse, et pärast Nõukogude Liidu lagunemist kavandas USA killustada Venemaa iseseisvateks riikideks ja majanduslikult allutada. Lisaks rikkus USA Venemaale antud

lubadusi mitte laiendada NATO-t ida suunas. Balti riikide liitumist NATO-ga käsitletakse Ameerika Ühendriikide ebasõbraliku sammuna, millel oli negatiivne mõju suhetele Venemaaga ning mis õonestas „kogu rahvusvahelist julgeolekuarhitektuuri“ (MA II, lk 209, 212, 218).

Viimaseks USA agressiooni väljenduseks peetakse olukorra destabiliseerimist Ukrainas. 2014. aasta sündmusi kirjeldatakse Lääne algatatud riigipöördena, mille järel lääneriigid relvastasid Ukrainat. Venemaa nn sõjalise eriooperatsiooni alustamist esitatakse Vladimir Putini sunnitud otsusena. Õpikus tsiteeritakse Putini seisukohta, et nn sõjaline eriooperatsioon on „elu ja surma küsimus, meie rahva ajaloolise tuleviku küsimus“ (MA II, lk 224).

Vahekokkuvõtte II

Medinski koostatud maailma ajaloo õpiku teises osas esitatakse Teise maailmasõja järgse maailma ajalugu silmanähtavalt ideologiseeritud ja normatiivses kontekstis. Rahvusvahelisi protsesse tõlgendatakse järjekindlalt vastandumise kaudu, milles Läänt – eeskätt Ameerika Ühendriike ja NATO-t – kujutatakse agressiivse ja destabiliseeriva jõuna, samas kui Nõukogude Liitu ja tänapäeva Venemaad esitatakse rahvusvahelise tasakaalu, rahu ja õigluse kandjana.

Õpikus tuuakse fakte välja valikuliselt, järgitakse mahavaikimise strateegiat ja kasutatakse väärtushinnangulist keelt, et legitimeerida Nõukogude Liidu ja Venemaa välis- ja julgeolekupoliitikat ning delegitimeerida postsotsialistlike riikide iseseisvat arenguteed. Ida-Euroopa vastupanuliikumisi, „värvilisi revolutsioone“ ja 2014. aasta sündmusi Ukrainas ei käsitleta sise- ja poliitiliste protsessidena, vaid valdavalt välise sekkumisena ja vaenulike jõudude tegevusena.

Kokkuvõttes ei ole õpik üksnes ajaloo õpetamise vahend, vaid kaasaegse Venemaa poliitilise maailmapildi ja rahvusvahelise enesekuvandi kujundamise instrument, mille abil kasutatakse minevikku tänapäevaste geopoliitiliste hoiakute otseseks õigustamiseks.

Riikluse ja ajaloomälu ideoloogiline konstruktsioon Medinski Venemaa ajaloo õpiku esimeses osas (1914–1945)

Venemaa ajaloo õpiku esimene osa on 10. klassile mõeldud mahukas, 496-leheküljeline teos, mis käsitleb maailmasõdade ajajärku aastatel 1914–1945. Õpik on temaatiliselt jaotatud kolmeks peatükiks, mis on pühendatud Esimese maailmasõja sündmustele, Venemaa revolutsioonile ja kodusõjale, sõdadevahelisele perioodile ning Suure Isamaasõja käsitlemisele. Seejuures on Suur Isamaasõda Putini-aegses ideoloogilises raamistikus keskse tähtsusega ning kogu õpikus otseselt või kaudselt peaaegu läbiv teema.

Esimese maailmasõja sündmuste käsitus kujutab endast maailma ajaloo õpikuga võrreldes laiendatud ja süvendatud ülevaadet aastate 1914–1918 arengusuundadest. Venemaa ajaloo õpikus kinnistatakse arusaama Venemaa märkimisväärsest panusest Antandi üldisesse võitu Kes kriikide üle ja toonitatakse, et Venemaa olevat korduvalt päästnud lääneriikidest liitlasi läänrindel sõjalisest lüüasaamisest. Tekstis rõhutatakse „Vene sõdurite kangelaslikkust“, sealhulgas ka Põhja-Kaukaasia rahvaste esindajate panust. Käsitlust täiendatakse katkendiga Vladimir Putini 2014. aasta kõnest, milles ta kutsub Venemaa kodanikke üles austama Esimeses maailmasõjas osalenud Vene sõdurite mälestust (VA I, lk 24). Selles osas erineb õpiku kaasagne narratiiv oluliselt Nõukogude perioodi ideoloogiast, mille raames Esimest maailmasõda esitati „vihatud imperialistliku sõjana“ ning põhitähelepanu koondus Oktoobrirevolutsioonile ja järgnenud kodusõjale.

1917. aasta Venemaa sise poliitiliste protsesside, Esimese maailmasõja kaotuse põhjuste ning revolutsionisündmuste käsitus on õpikus esitatud suhteliselt tasakaalustatult. Bolševike võimuletulekut kirjeldatakse ilma erilise heroiseerimiseta ning nende tegevust ja poliitikat aastatel 1917–1918 käsitletakse kohati ka kriitilises võtmes. Samas koondatakse 1917. aasta sündmused ühtse mõiste *Suur Vene revolutsioon* alla, tõmmates paralleele Prantsuse revolutsiooniga, mille ideedest oli teadaolevalt inspireeritud ka Vladimir Lenin.

Vene kodusõda aastatel 1918–1922 iseloomustatakse õpikus ulatusliku ülevenemaalise tragöödia (VA I, lk 88), kusjuures valgete ja punaste tegevuse käsitus on üsnagi tasakaalus ja hõlmab nii valge kui ka punase terrori kirjeldusi. Samas on sellegi teema juures märgata kriitilisi noote välisriikide suhtes, nii lääneriikide kui ka Saksamaa ja Jaapani suunal. Valgeid kujutatakse idealistlike ja „rahvuslik-patriootiliste“ jõududena, kes naiivselt lootsid liitlasriikide abile, kuid keda liitlased „pelgalt ära kasutasid“ (VA I, lk 98). Sellisest narratiivist on võimalik tuletada seos Vladimir Putini esitatud ideega, et

kui ületada ajalooline vastasseis „valgete ja punaste“ vahel, saavutatakse rahvuslik leppimine. Selle sümboolseks keskpunktiks kujuneb Krimmi poolsaar, kust valged omal ajal emigreerusid ning kuhu 2021. aastal püstitati monument kodusõja lõppemise sajanda aastapäeva tähistamiseks (VA I, lk 87).

Liitlasriikide osalemist Venemaa kodusõjas käsitletakse õpikus „interventsioonina“, mille peamine eesmärk oli Venemaa killustada ning saavutada kontroll tema loodusvarade üle (VA I, lk 89–90, 103). Punaseid eristatakse valgetest aga selle poolest, et nad olevat olnud jõuline osapool, kes suutis luua toimiva riigiaparaadi ning esindas Venemaa territoriaalse terviklikkuse ideed (VA I, lk 110–111). Sellega seoses rõhutatakse õpikus olulise aspektina, et bolševikud seisid siiski Venemaa ühtsuse eest, aga valgete tees „ühtse ja jagamatu Venemaa eest“ jäi pelgalt loosungiks. Samas esitatakse Brest-Litovski rahu bolševike sunnitud sammuna impeeriumi lagunemise tingimustes (VA I, lk 72). Sõda Poolaga käsitletakse õigustatud ja rahvuslikke masse innustanud konfliktina, mille lõpptulemuses (Poola võidus) mängis otsustavat rolli lääne-riikide sõjaline abi. Eraldi kritiseeritakse Ukraina Rahvavabariiki ja Sõmon Petljurat, keda kujutatakse separatisti ja marionetina esmalt Keskriikide ning seejärel Poola teenistuses (VA I, lk 71–72, 107).

Õpikus on pühendatud eraldi üheksa lehekülje pikkune alapeatükk kodusõja sündmustele nn rahvuslikel äärealadel. Endise Vene impeeriumi rahvaste püüdlusi vabaneda rahvuslikust rõhumisest käsitletakse kahes võtmes: Venemaa keskvalitsuse nõrgenemise ning välisriikide „õõnestava tegevuse“ kaudu, mille eesmärk olevat olnud Venemaa killustada (VA I, lk 116). Põhitähelepanu pööratakse sündmustele Ukrainas, Taga-Kaukaasias ja Kesk-Aasias. Balti riikide puhul märgitakse õpikus, et rahvuslikud valitsused toetusid esmalt Saksamaa ning seejärel Antandi sõjalisele abile, mis võimaldas neil oma positsiooni kindlustada (VA I, lk 119, 121). Kui valgeid kujutatakse „idealistide“ ja „rahvuslike patriootidena“, kes püüdsid taastada „ühtset ja jagamatut Vene impeeriumi“, siis endiste „äärealade“ rahvuslikke tegelasi peetakse õpikus eranditult separatistideks.

1920. aastate käsitlemisel kritiseeritakse Lenini autonoomia plaani ning tema seisukohta võitlusest „suurvene šovinismi“ vastu. Just Lenini algatusel Nõukogude Liidu loomise aluseks saanud liiduvabariikide formaalse võrdsuse põhimõtet koos õigusega vabatahtlikule väljaastumisele peavad õpiku autorid „viitsütikuga pommiks“, mis hakkas tiksuma, kui partei keskvoim nõrgenes. Nõukogude Liidu lagunemist tõlgendatakse „territooriumide ümberjaotamisena“ ja seejuures kujutatakse vene rahvast „maailma kõige killustatumana“ (VA I, lk 169–170).

Ajaloo kasutamise loogika tasandil võib tõmmata kontseptuaalseid paral-leele Medinski õpikus esitatud väite, nagu tähendaks vene rahva killustatus moraalselt ebaõiglust, ja rahvusliku ühtsuse idee vahel, mida kasutas ka Adolf Hitler 1930. aastate Saksamaal. Mõlema narratiivi kohaselt ei ela rahvus justkui „loomulikes piirides“, sest rahvuslik kogukond on kunstlikult lõhestatud. Olemasolev rahvusvaheline kord on ebaõiglane ning ajalooline ebaõiglus va-jab „parandamist“. Hitleri puhul väljendus see idees kõigi sakslaste ühenda-misest ühte riiki (sks *Volksgemeinschaft*), millega taheti legitimeerida Austria anšlussi, Sudeedimaa annekteerimist ja hilisemaid territoriaalseid nõudmisi. Nii loob Medinski rahvuse killustatuse narratiiv emotsionaalse ja ideoloogi-lise eelduse ka Venemaa geopoliitilisteks nõudmisteks, seda nii Ukraina kui ka Balti riikide suhtes.

Medinski õpikus saab eriti teravat kriitikat nn koreniseerimispoliitika⁵. Leninile heidetakse ette kohaliku rahvuskadri „kasvatamist“, kohalike keelte arendamist ning vene keele tõrjumist avalikust sfäärist, sealhulgas kohalikes keeltes hariduse andmise võimaldamist. Autorite hinnangul kujutas endast tõsist viga ka Lenini toetus ukraina kultuuri ja keele levikule ning venelaste kõrvalejätmine riigiametitest Ukraina NSV-s. Väidetakse, et just selle polii-tika tulemusena kujunes välja „kunstlik“ eristus venelaste, ukrainlaste ja valgevenelaste vahel. Lenini koreniseerimispoliitikale vastandatakse Stalini tegevust ja viimast näidatakse inimesena, kes olevat juba 1926. aastal – kaks aastat pärast Lenini surma – astunud vastu ukrainastamisele. Autorite kä-sitluses soodustas koreniseerimine regionaalsete separatistlike meeleolude kasvu ning kujunes üheks Nõukogude Liidu lagunemise eelduseks. Kuna bolševikel õnnestus suurem osa endise impeeriumi territooriumist siiski taas koondada keskse kontrolli alla, iseloomustavad õpiku autorid neid kui Vene-maa riikluse kandjaid (VA I, lk 173–174).

1920. aastate Nõukogude Liidu välispoliitika käsitlemisel rõhutatakse õpikus, et Nõukogude riik oli sunnitud sõlmima rahulepinguid endiste „äärealadega“ ning loovutama neile ka nn põliseid Vene alasid, lootuses need territooriumid tervikuna tulevikus tagasi saada. Nii väidetakse, et Eesti surve

⁵ Termin *koreniseerimine* (вн коренизація) on tuletatud venekeelsest sõnast *корень* ('juur') ja see viitab juurdumisele kohalikes oludes. Tegemist oli Nõukogude Liidus 1920.–1930. aastate alguses rakendatud rahvuspoliitikaga, mille eesmärk oli tugevdada kohalike rahvaste rol-li liiduvabariikide ja autonoomsete piirkondade poliitilises, halduslikus ja kultuurilises elus, edendades kohalike keelte kasutamist ning kohalikust rahvusest inimeste määramist juhtiva-tele ametikohtadele. – *Toimetaja märkus.*

all olnud Vene NFSV-d sunniti loovutama osa territooriumist koos Jaanilina, legendaarse Izborski (Irboska) kindluse ja Petseri kloostri. Samuti olevat Nõukogude Venemaa loovutanud Lätile Põtalovo (Abrene) ning Soomele – keda kujutatakse „Nõukogude Karjala vastu agressiivset sõda pidavana“ – Karjala kannase ja Petsenga (Petsamo), mida nimetatakse „põliseks Vene territooriumiks“ (VA I, lk 185). Välispoliitikas rõhutatakse autorite hinnangul Nõukogude Liitu saatnud edu rahvusvahelise isolatsiooni murdmisel, mille hulka kuuluvaks peetakse Rapallo lepingu sõlmimist Saksamaaga (VA I, lk 187). Siiski peab arvestama, et Venemaa kasutas samal ajal Kominterni teiste seas ka Saksamaa vastu, et algatada seal relvastatud ülestõuse, mida õpikus mainitakse vaid pealiskaudselt. Seevastu rõhutatakse, et „Nõukogude diplomaatia alahindamine ja soovimatus Venemaaga kompromisse otsida viisid eurooplased diplomaatilise lüüasaamiseni“ (VA I, lk 188). Sellest võib aimata kriitikat kaasaegse Euroopa diplomaatia vastu.

Stalinismi perioodi käsitletakse õpikus valdavalt positiivses võtmes. Kollektiviseerimise ja industrialiseerimise tulemusi ning esimesi Nõukogude viisaastakuplaane näidatakse soodsas valguses. Stalinistlikku terrorit mainitakse üksnes põgusalt, nimetades seda „edujoovastuseks“. Industrialiseerimist kujutatakse protsessina, mis võimaldas lühikese aja jooksul likvideerida tööpuuduse, kusjuures sunnitööjõu kasutamist GULAG-i süsteemis seostatakse peamiselt põhjapoolsete piirkondade arendamise ja väärtuslike maavarade kaevandamisega (VA I, lk 212–215). Kollektiviseerimist kirjeldatakse meetmena, mis suurendas teravilja ja muude põllumajandussaaduste tootmist riiklike vajaduste katteks ning toetas industrialiseerimise eesmärke, mille tulemusena kujunes Nõukogude Liidust arenenud tööstusriik (VA I, lk 227). Ka nn stahhaanovlaste liikumise „saavutusi“ esitatakse kaalukana, samas kui terrorit inseneride ja jõukamate talupoegade (kulakute) vastu ei peeta üksnes „veaks“, vaid ka võitluseks sabotaažiga (VA I, lk 211–223). Teisisõnu võib õpikus kirjutatu põhjal arvata, et GULAG oli üsnagi efektiivne majanduskartell ning kollektiviseerimine oli põhjendatud, sest riiki oli vaja industrialiseerida, mistõttu massirepressioonid olid moderniseerimisel vaid ebaoluline kõrvalnähtus.

Autorite hinnangul kujutas nn Stalini konstitutsioon endast üht maailma kõige progressiivsemat põhiseadust, kuna see seadis esiplaanile kodanike sotsiaalsed õigused ning tagas Nõukogude Liidu elanikele teatud vabadused, ehkki neid piirasid „mõneti“ üheparteiüsteem ja tsensuur (VA I, lk 230–231). Stalinlikku terrorit põhjendatakse õpikus vajadusega vaenulikus rahvusvahelises keskkonnas opositsioon maha suruda, kuna võimaliku sõjalise sissetungi korral oleksid sisevaenlased võinud kujuneda nn viiendaks kolonniks, mis

oleks „löönud noa selga armeele ja riigile“. Väidetakse, et keerulise rahvusvahelise olukorra tõttu enamik inimesi toetas terrorit ning et selle tulemusel Jossif Stalini populaarsus hoopiski kasvas (VA I, lk 233–235). Nõukogude inimeste sotsiaalmajandusliku olukorra paranemist 1930. aastate teisel poolel põhjendatakse Stalini tuntud loosungiga „elu on läinud paremaks, elu on muutunud rõõmsamaks“ (VA I, lk 266).

Rahvuspoliitika käsitlemisel rõhutatakse õpikus, et Vene NFSV toetusel suudeti liiduvabariike viisaastakute ajal märkimisväärselt rohkem industrialiseerida ning kujundati kvalifitseeritud teaduskaadrit. Enamiku Nõukogude Liidu rahvaste kirjasüsteemi üleviimist kirillitsale ning vene keele levikut esitatakse sammudena, mis olevat olnud kasulikud väiksematele rahvastele ning muutnud vene elanike viibimise liiduvabariikides „mugavamaks“. Stalinlikku taandumist koreniseerimisest kujutatakse positiivselt, kuna see olevat lõpetanud vene keele diskrimineerimise kohalikul tasandil, eeskätt Ukrainas. Autorite hinnangul soodustas see poliitika „rahvaste ühtesulamist ühtseks nõukogude rahvaks“ (VA I, lk 237). Nõukogude riigi strateegiline eesmärk olevat olnud kujundada välja uus nõukogude inimene, kelle jaoks on esmatähtsad isamaa teenimine, vaenlaste vastu suunatud vaenulikkus, töödistsipliin, kõrge moraalsus ja internatsionalism (VA I, lk 241).

Venemaalt lahkunud valgete käsitlemisel pööratakse õpikus tähelepanu emigratsioonis tekkinud filosoofilistele suundumustele, sealhulgas nn *smenovehhovstvo*'le⁶ ja Ivan Iljini ideedele (VA I, lk 196–197). Välisvenelaste eluolu kirjeldatakse majanduslikult keerulisena ja rõhutatakse, et emigrantide endised liitlased – Antanti kuulunud riigid – hülgasid nad ja röövisid paljaks (VA I, lk 269).

Teisele maailmasõjale eelnenud sündmuste käsitlemisel lähtuvad õpiku autorid seisukohast, et Saksamaa peamine eesmärk oli hävitada Nõukogude Liit, samal ajal kui lääneriigid – Suurbritannia ja Prantsusmaa – püüdsid oma poliitikaga suunata Saksa agressiooni just Nõukogude Liidu vastu. Kõige selgemalt väljendus see nn Müncheni kokkuleppes, mille käigus Tšehhoslovakkia jäeti Hitleri meelevalda. Nõukogude Liitu kujutatakse seejuures rahumeelse riigina, kes püüdis rajada Euroopas kollektiivse julgeolekusüsteemi,

⁶ *Smenovehhovstvo* (vn *сменовеховство*, 'teetähiste vahetus') – 1920. aastate alguses vene emigrantide seas tekkinud poliitilis-ideoloogiline suund, mille pooldajad leidsid, et Nõukogude võim on Venemaal püsiv reaalsus ning et venelased (sh emigrandid) peaksid leppima bolševike võimuga ja tegema sellega Venemaa riiklike huvide nimel koostööd. – *Toimetaja märkus*.

kuid kelle algatused Lääne vastuseisu ja intriigide tõttu nurjusid. Lääneriikide lepitus- ja mittesekumispoliitikat peetakse Teise maailmasõja vallandumist soodustavaks teguriks. Nõukogude Liitu kujutatakse viimase riigina, kes oli sunnitud sõlmima Saksamaaga mittekallaletungilepingu, mida tehti selleks, et võita aega ja kindlustada oma territooriumi. Lepingu ning selle salajase protokollil alusel olevat Nõukogude Liit „taastanud“ pärast Esimest maailmasõda kaotatud territooriumi. Õpiku käsitluses tähendas leping ühtlasi seda, et Lääs oli läbi kukkunud oma strateegias, mille eesmärk oli „Saksamaad ja Nõukogude Liitu omavahel vastandada“ (VA I, lk 275–283).

Õpiku autorid süüdistavad Poolat selles, et riik sõlmis nn Hitleri-Piisudski pakti, osales Tšehhoslovakkia jagamises ning olevat olnud valmis koos Natsi-Saksamaaga ründama Nõukogude Liitu. Nõukogude Liidu kallaletungi Poolale 17. septembril 1939 põhjendatakse asjaoluga, et Poola valitsus oli riigist põgenenud ning sealseid ukrainlasi, valgevene ja juudi elanikke oli vaja kaitsta Saksa vägede eest. Lisaks rõhutatakse, et tegu oli territooriumidega, mis eraldati Venemaast 1921. aastal (VA I, lk 276, 279, 282, 286). Nõukogude Liidu sõjalist agressiooni Soome vastu õigustatakse väidetega, et „Soome kujunes Hitleri sillapeaks“ ning et Nõukogude Liidu väljaarvamine Rahvasteliidust „muutis selle organisatsiooni sisuliselt fiktiivseks“ (VA I, lk 287–288). Balti riikide kohta märgitakse õpikus, et pärast Prantsusmaa langemist Saksamaa kätte tekkis oht, et Baltikumis kehtestatakse Saksa protektoraat. Saksa kontroll Balti riikide üle oleks tähendanud Saksa vägede paiknemist Leningradi ja Moskva vahetus läheduses. Seetõttu esitas Nõukogude Liit igapähele neist nõudmise valitsus välja vahetada ning pärast nn demokraatlikke valimisi olevatki võimule saanud nõukogudemeelsed jõud (VA I, lk 289).

Tõmmates paralleelele 1812. aasta Isamaasõjaga, nimetatakse Nõukogude-Saksa konflikti aastatel 1941–1945 Suureks Isamaasõjaks, kuna nõukogude rahvas olevat pidanud võitlust „füüsilise ellujäämise ja Venemaa kui riigi säilitamise eest“, mitte „poliitilise mõju nimel maailmas“ (VA I, lk 309). Märgitakse, et Nõukogude Liidu vastases sõjategevuses osalesid lisaks Saksamaale Itaalia, Rumeenia, Soome, Ungari, Slovakkia, Horvaatia ja Norra (VA I, lk 310). Õpiku käsitluses oli kogu Euroopa sõjamasin Saksamaa huvides töösse rakendatud (VA I, lk 361). Seeläbi konstrueeritakse tees relvastatud „ühinenud Euroopa“ agressioonist Nõukogude riigi vastu. Autorid rõhutavad, et nõukogude rahvas pidas sõda visalt, vapralt ja ennastalgavalt. Tõendusmaterjalina tuuakse esile mitmed juba nõukogudeaegsest propagandast tuntud narratiivid, näiteks lood Bresti kindluse kaitsjatest, Panfilovi diviisi sõduritest ning partisanidest, kes kuulusid komsomoli. Jossif Stalinit kujutatakse õpikus

suure diplomaadi, strateegi ja väejuhina (VA I, lk 315). Lääneriikidest liitlaste abi esitatakse teisejärgulisena ja idarinnet käsitletakse „peamise sõjatandrina“ (VA I, lk 335).

Saksa okupatsiooniga seotud teemade käsitlemisel pööratakse õpikus tähelepanu Nõukogude sõjavangide rasketele elutingimustele, kuid ei mainita asjaolu, et Nõukogude Liit oli neist ametlikult loobunud. Eraldi väljendatakse kahetsust, et 1945. aastal läbi viidud sõjavangide filtreerimine oli pealiskaudne ning et „paljudel vlassovlastel ja teistel natside käsilastel õnnestus vältida vastutust oma kuritegude eest“. Mitmel leheküljel käsitletakse osa Nõukogude Liidu elanike koostööd Saksa okupatsioonivõimudega. Venemaa elanike kollaboratsioonismi peamise põhjusena tuuakse esile „okupantide enneolematu julmus“, mis sundis sõjavange ja kohalikke astuma natside erinevatesse relvastatud formatsioonidesse. Samas märgitakse, et erandiks olid Ukraina ja Balti natsionalistlikud organisatsioonid, kelle liikmed „astusid meelsasti politsei- ja valveüksustesse“. Õpiku väitel olevat neil olnud natsionaalsotsialistidega sarnane maailmavaade ning nende salajane koostöö Saksa eriteenistustega alanud juba enne sõda. Autorite käsitluses kasutasid Saksa võimud neid rühmitusi peamiselt karistusoperatsioonideks partisanide ja kohalike inimeste vastu, juutide massiliseks mõrvamiseks ning valveülesanneteks. Väidetakse, et nimetatud rahvuslaste esindajad pääsesid Nõukogude Liidus karistusest tänu Briti ja Ameerika luureteenistustele, kes korraldasid pärast sõda Nõukogude Liidu territooriumil luuretegevust ja diversioone. Koostöö natsidega tuuakse õpikus ka põhjenduseks, miks mitmed rahvad allutati sõja ajal ja järel massilisele küüditamisele „riigi sügavusse“ (VA I, lk 349–351).

Teise maailmasõja peatüki lõpuosas käsitletakse „natsionalistide poliitikat Ida-Euroopas ja mõnes endises Nõukogude Liidu vabariigis“: Poolas, Tšehhis, Ukrainas, Gruusias, Eestis, Lätis ja Leedus. Õpiku autorite hinnangul nimetatakse neis riikides „vabastajatele püstitatud mälestusmärke“ okupatsiooni sümboliteks, seejuures olevat neid ka rüvetatud. Autorite käsitluses reedetakse sedasi esivanemad, „kes pisarsilmil tervitasid Nõukogude sõdureid kui päästjaid fašistlikust barbaarsusest“ (VA I, lk 451).

Vahekokkuvõte III

Venemaa ajaloo õpiku esimese osa käsitus moodustab sisuliselt narratiivse terviku, mille keskmes ei ole niivõrd ajalooliste protsesside mitmetahuline analüüs, kuivõrd ühtse riikliku ajaloomälu konstrueerimine. Õpik seob

20. sajandi esimese poole sündmused järjepidevaks looks Venemaa riikluse katkematust võitlusest ellujäämise nimel, et kaitsta territoriaalset terviklikkust ja panna vastu väliste vaenlaste survele.

Tekstis ilmneb selge väärtushinnanguline ja normatiivne telg, mille alusel ei hinnata ajaloolisi nähtusi ei sotsiaalsete ega poliitiliste tagajärgede, vaid vastavuse järgi tugeva keskvõimuga riigi ideaalile. Sellest tulenevalt legitimeeritakse poliitikat ja jõude, mis soodustasid impeeriumi taasühendamist ja keskvõimu kontrolli taastamist, samas kui rahvuslikke enesemääramispüüdlusi, regionaalset autonoomiat ja pluralismi kujutatakse destabiliseerivate ja väljast juhitud nähtustena.

Õpiku oluline eripära seisneb Nõukogude perioodi järjepidevas tõlgendamises mitte ideoloogilise katkestusena Venemaa ajaloos, vaid selle loomuliku jätkuna. Bolševike võimuletulek, stalinlik moderniseerimine ja Teise maailmasõja kogemus seotakse ühtseks riiklikuks projektiks, mille keskne eesmärk oli säilitada ja tugevdada Venemaad kui suurriiki. Selline lähenemine võimaldab neutraliseerida varasemad ideoloogilised vastandused, näiteks „valgete ja punaste“ konflikti, ning asendada need ühtse riikliku identiteedi narratiiviga.

Erilist rolli mängib Suure Isamaasõja kujutamine moraalse ja identiteeti loova vundamendina, mille kaudu legitimeeritakse nii Nõukogude Liidu kui ka tänapäevase Venemaa geopoliitilisi hoiakuid. Sõda ei peeta üksnes ajalooliseks sündmuseks, vaid see muudetakse normatiivseks mõõdupuuks, mille alusel hinnatakse teiste rahvaste, riikide ja praeguste poliitiliste valikute õiguspärasust.

Kokkuvõttes ei kujunda õpik kriitilist ajaloomõistmist, vaid normatiivset maailmapilti, milles minevikku kasutatakse vahendina tänapäevase riikliku identiteedi, territoriaalsete pretensioonide ja geopoliitiliste vastanduste õigustamiseks. Sellisena ei täida Venemaa ajaloo õpiku esimene osa üksnes hariduslikku, vaid selgelt ideoloogilist ja poliitilist-sotsialiseerivat funktsiooni.

Nõukogude pärandi ja nüüdisaegse Venemaa ideoloogiline tõlgendus Medinski Venemaa ajaloo õpiku teises osas

Venemaa ajaloo õpiku teine osa on kirjutatud 11. klassile, see käsitleb sündmusi 1945. aastast 21. sajandi alguseni ning on jaotatud kaheks peatükiks: Nõukogude Liit aastatel 1945–1991 ning Venemaa Föderatsioon 1992. aastast tänapäevani. Õpiku kogumaht on 448 lehekülge, millest 122 lehekülge ehk ligikaudu 30% on pühendatud Vladimir Putini valitsemisajale.

Sissejuhatuses tutvustatakse lugejale perioodi tõlgendusraamistikku, mille kohaselt „majanduse järkjärguline areng koos Nõukogude teaduse ja tehnika saavutustega 1950.–1970. aastatel kujundasid meie riigist ühe maailma mõjukaima suurriigi“. Külma sõja tingimustes otsustas Nõukogude juhtkond liikuda poliitiliste ja majanduslike struktuuride säilitamise teed, mis tekitas ühiskonnas kasvavat rahulolematust. Mihhail Gorbatšovi algatatud „kiirustavad reformid“ olevat viinud „kaose süvenemise ja riigi lagunemiseni“, mida autorite hinnangul oleks olnud võimalik vältida. Kaootilisele ajajärgule järgnes seevastu „riigi taassünd ja tugevnemine“, mis kutsus geopoliitilistes konkurentides esile soovi piirata Venemaa arengut ja takistada Venemaa edasist tõusu. Uusima ajaloo kõige olulisema sündmusena nimetatakse „meie ajalooliste maade tagasitoomist Venemaa Föderatsiooni koosseisu“, mille all peetakse silmas Ukraina territooriumi osalist okupeerimist.

Juba õpiku esimestel lehekülgedel alustavad autorid Balti riikide ja Ukraina kritiseerimist, süüdistades neid natsionalismis. Sõjajärgsete aastate ning „võidu mõju“ kirjeldamisel rõhutatakse, et jätkus „halastamatu võitlus natside käsilastega – Balti „metsavendade“, banderalaste ning Ukraina ülestõusarmee (UPA) liikmetega“, kusjuures UPA kohta on lisatud selgitus, et tegemist on Venemaal keelustatud organisatsiooniga. Rahvuslikus vastupanuliikumises osalejaid ehk nn metsavendi käsitletakse õpikus rühmitustena, kes kasutasid terrorimeetodeid, korraldasid rünnakuid Nõukogude aktivistide, õpetajate ja meditsiinitöötajate vastu ning lisaks hirmutasid Nõukogude Liidu lääneosas maal elavaid inimesi. Väidetakse, et pärast 1945. aastat langesid Lääne-Ukrainas ja Baltikumis metsavendade tegevuse ohvriks kümned tuhanded inimesed ning et võitlus rahvusliku pörandaaluse liikumise vastu lõppes selle täieliku likvideerimisega 1950. aastate alguses. Diskursiivselt paigutatakse „metsavennad“ samasse kategooriasse nendega, keda nimetatakse „reeturiteks, kes olid varem teeninud okupatsioonivõime“, ning nad võrdsustatakse relvastatud kriminaalsete rühmitustega, kes röövivad ja tapavad inimesi (VA II, lk 7–8, 11).

Hilisstalinistliku perioodi kirjelduses rõhutatakse, et kuigi „natsionalismi“ eest tabasid liiduvabariike repressioonid, olevat samal ajal järjepidevalt toetatud kohalikku kultuuri ja traditsioone. Repressiivmeetmete ning sunniviisilise ümberasustamise sihtmärkidena esitatakse seejuures üksnes inimesi, keda loetakse „okupantide kaasosalisteks“. Lisaks väidetakse, et liiduvabariigid, sealhulgas Balti piirkond, said liidu eelarvest märkimisväärset rahalist toetust, mille abil rajati tööstusettevõtteid ning koolitati nende tarbeks kõrge kvalifikatsiooniga tööjõudu. Tuuakse esile, et võrreldes iseseisvusaja 1940. aastaga

ületas tööstustoodangu maht 1950. aastaks varasemat näitajat Leedus 1,9, Lätis 3 ja Eestis 3,4 korda (VA II, lk 24).

Nõukogude periood aastatel 1945–1991 on õpikus jaotatud etappideks vastavalt riigijuhtide valitsemisajale: Jossif Stalin, Nikita Hruštšov, Leonid Brežnev ja Mihhail Gorbatšov. Stalinit kujutatakse eduka majandusjuhi, väejuhi ja targa poliitikuna, kes „Vene maade koguja“ rollis rajas võimsa suurriigi ja rõhutas vene rahva juhtpositsiooni Nõukogude Liidu riigiehituses (VA II, lk 22, 24, 43, 60). Hruštšovi käsitus on seevastu selgelt negatiivne: teda iseloomustatakse poliitilise intrigaani, ebapädevate majandusotsuste langetaja ning vene rahvuslike huvide reetjana, kes olevat „ebaseaduslikult“ andnud Krimmi üle Ukraina NSV-le (VA II, lk 67). Hruštšovi asendamist Brežnevigaga nähakse positiivseks, ehkki Brežnevit ennast peetakse pigem „pehme iseloomuga“ juhiks (VA II, lk 68, 118, 136). Eriti teravat kriitikat saab Gorbatšov, kelle reforme loetakse „läbimõtlematuks“ ning kelle tegevust peetakse riigi destabiliseerumise ja kaose peamiseks põhjuseks (VA II, lk 208–215). Boriss Jeltsini valitsemist aastatel 1991–1999 kirjeldatakse ajana, mida iseloomustasid riigivõimu nõrkus, keskse kontrolli kadumine ning sisuline võimuvaaikum. Sellise periodiseeringuga antakse õpikus üldine hinnang, mille kohaselt kujutas Stalini hilisem valitsemisaeg endast Venemaa riikluse ajaloolist kõrgperioodi.

Õpiku autorite arvates lasub täielik vastutus külma sõja vallandamise eest Ameerika Ühendriikidel ja Lääne-Euroopal. Konflikti eeldustena tuuakse esile USA mõjuvõimu kasv, nn tuumašantaaž ning Nõukogude Liidu toetus rahvuslikele vabadusliikumistele Aasias ja Aafrikas, samas kui lääneriigid püüdsid säilitada koloniaalsüsteemi. Lisaks rõhutatakse, et Nõukogude Liit „hoolitses oma läänepiiri taga sõbralike riikide vööndi loomise eest“, ehkki USA taotles Euroopa riikide täielikku majanduslikku ja poliitilist allutamist. Õpikus väidetakse, et Ühendriigid kuulutasid oma eesmärgiks Euroopa ja kogu maailma „päästmise“ Nõukogude ekspansiooni küüsis, rakendades selleks Trumani doktriini ning käivitades Marshalli plaani (VA II, lk 45–46). USA agressiivse poliitika konkreetsete näidetena tuuakse välja järeleandmatu Saksamaa küsimuses, „agressiivse“ sõjalise bloki – NATO – loomine ning osalemine Korea sõjas (VA II, lk 49–56).

Edasine vastasseis Läänega seotakse õpikus tõsiasjaga, et Ameerika Ühendriikides vahetuvad presidendid, kelle suhtes olevat Nõukogude Liidul ja hiljem Venemaal korduvalt tekkinud ootused suhete „leevendamisele“. Vabariiklast Dwight D. Eisenhowerit käsitletakse pigem positiivses valguses, aga John F. Kennedyt märksa kriitilisemalt. Õpiku narratiivi kohaselt püüdis

Nõukogude Liit algselt lõpetada vastasseisu Ühendriikidega, kuid just USA enda tegevus olevat provotseerinud Kuuba kriisi puhkemise. Kriisi põhjustena nimetatakse Ameerika raketite paigutamist Türgi, luurelennuki sisenemist Nõukogude Liidu õhuruumi ning Kuuba mereblokaadi kehtestamist. Seega kujutatakse Nõukogude Liitu järjekindlalt rahumeelse riigina, kes oli valmis kompromissiks ja dialoogiks, kuid kellele Lääs jälle sundis peale uue vastasseisu. Väidetakse, et Nõukogude Liit oli „kõigist külgedest ümbritsetud Ameerika tuumarelvadega varustatud sõjaväebaasidega“, mis sundis teda relvastuma, et säilitada strateegiline tasakaal USA-ga (VA II, lk 123–129). Samas rõhutatakse, et Nõukogude Liit toetas nn vabanemissooviga rahvaid arengumaades, aitas neil koloniaalvõimu alt pääseda ning pakkus neile laenu ja muud abi, sealhulgas relvastust. Seda tehti õpiku väitel „Lääne vastutegevusest hoolimata“, kuna „paljud maailma riigid pöördusid Nõukogude Liidu poole, nähes temas vaba ja iseseisva arengu eeskuju“. Peatüki kokkuvõttes märgitakse, et hoolimata Nõukogude Liidu püüdlusest „rahumeelselt koos eksisteerida“ ei viinud see vastasseisu lõppemiseni NATO ja USA-ga, kuna viimane olevat „säilitanud strateegilise eesmärgi Nõukogude Liit lagundada“ (VA II, lk 131–132).

Jossif Stalini surma käsitletakse õpikus sündmusena, mida lääneriikide meedia kasutas Nõukogude Liidu ründamiseks, nimetades lahkunud juhti türanniks ja diktaatoriks (VA II, lk 60). Kritiseeritakse Nikita Hruštšovi otsust asuda võitlema Stalini isikukultusega ning muuta senist poliitilist kurssi. Eriti teravalt suhtutakse Hruštšovi algatusse anda amnestia neile, kes „olid sõja ajal teinud koostööd Hitleri okupatsioonivõimudega“. Õpiku autorite väitel sündis see otsus 1955. aastal Saksa LV liidukantsleri Konrad Adenaueri visiidi mõjul ning kujutas endast „läbimõtlematut sammu“, mis soodustas „natsionalismi teket ja tugevnemist Baltikumis ning Lääne-Ukrainas“. Väidetakse, et natsidega koostööd teinud rehabiliteeriti, et nad said võimaluse „aktiivseks ühiskondlikuks tegevuseks“ ning tegid hiljem isegi karjääri (VA II, lk 63–65).

Nikita Hruštšovi otsust anda Krimm Ukraina NSV koosseisu käsitletakse õpikus ebaseadusliku sammuna, mille puhul eirati seda, mida arvasid poolsaare elanikud, kellest valdava osa moodustasid venelased. Selle tagajärjel olevat Krimm olnud „pikaks ajaks Venemaast eraldatud“. 2014. aasta sündmusi tõlgendatakse õpikus seevastu olukorrana, milles „ajalooline õigus taastati“ (VA II, lk 67).

Õpiku käsitluses viisid majanduse areng ja sotsialistliku ühiskonna edusammud 1970. aastate lõpuks „uue ajaloolise inimkoosluse“ – nõukogude rahva – väljakujunemiseni (VA II, lk 139). Väidetakse, et Nõukogude Liidu

kodanike elatustase „tõsis järjekindlalt“ (VA II, lk 151), haridus- ja teadussüsteemi kirjeldatakse maailma parimana ning rõhutatakse, et keskmine eluiga pikenes (VA II, lk 162). Autorid möönavad küll, et Nõukogude linnades saavutatud „igapäevane mugavus“ erines elutingimustest lääneriikides, kuid seda erinevust ei selgitata reaalse mahajäämusega, vaid Lääne propaganda mõjuga, mis tulenes välismaistest filmidest ja reklaamväljaannetest (VA II, lk 150).

Põgusalt mainitakse õpikus ka Nõukogude süsteemi vastaseid jõude riigi sees. Dissidentide kohta väidetakse, et nende teosed ilmusid sageli „välismaiste sponsorite“ rahastusel, et nad olid Lääne mõju all ja Lääs kasutas neid ära (VA II, lk 101, 166). Õpikus märgitakse, et „Lääs hoolitses dissidentide eest pidevalt“ ning et nad kujutasid endast terroristlikku ohtu. Seetõttu olid nad „riiklike julgeolekuorganite tähelepanu all“ (VA II, lk 138). Välismaale emigreerunud ning sinna sunniviisil saadetud Nõukogude intelligentsi ja kultuuritegelaste kohta kinnitatakse, et osa neist pettus Lääne väärtustes ning pöördus taas näoga „isamaa poole“, kusjuures mõned isegi naasid kodumaale (VA II, lk 168).

Rahvuspoliitika käsitlemisel märgitakse õpikus, et venelaste arvukus kasvas, sealhulgas segaabelude sagenemise tõttu. Selliseid abielusid kujutatakse rahvaid „ühendava“ tegurina, mis vähendas rahvastevahelisi pingeid ning viis „maailma tsivilisatsiooni ajaloos ainulaadse“ kogukonna tekkeni. Autorite väitel aitas see ühtlasi vähendada ksenofoobiat ja rahvastevahelist vaenu. Samas rõhutatakse, et nõukogude rahva ühtsuse tagas keske tegurina vene keel, mida kasutas suhtluskeelena üle 90% Nõukogude Liidu kodanikest. Teksti illustreerib pilt, mis kujutab 1978. aasta „eesti-gruusia segaperekonda“, mille juurde on lisatud suunav küsimus: „Oletage, mis keeles abikaasad omavahel suhtlesid“ (VA II, lk 187). Samas märgitakse, et 1970.–1980. aastatel sagesid „Balti vabariikides ja Ukrainas natsionalistlike meeleolude ilmingud“, mida väidetatult koordineerisid Luure Keskagenteur (CIA) ja USA valitsus. Autorite hinnangul vastas see Lääne huvidele, kuna soodustas Nõukogude vabariikides rahvuslike ja separatistlike meeleolude kujunemist, mis oli omakorda osa Nõukogude Liidu ja USA vastasseisust külma sõja ajal (VA II, lk 189–191).

Kui õpikus käsitletakse Nõukogude Liidu sekkumist Afganistanis, kasutatakse järjekindlalt väljendit „Nõukogude vägede sisseviimine“, mida esitatakse Afganistani valitsuse palvel toimunud sammuna. Julgeolekupoliitilise põhjendusena tuuakse esile vajadus takistada Ameerika Ühendriikidel ja NATO riikidel Nõukogude Liidu lõunapiiri vahetusse lähedusse sõjaväebaaside rajamist. Selle asemel, et käsitleda sõda tegurina, mis kiirendas Nõukogude Liidu sisemist kriisi ja aitas kaasa riigi lagunemisele, rõhutatakse õpikus

„Afgaani relvavendlust“, mida peetakse „ainulaadseks nähtuseks vapruse ja vastastikuse abistamise vallas“. Lääneriikide kriitikat Nõukogude tegevuse suhtes tõlgendatakse seejuures Nõukogude Liidu mustamisena, mis sündis „inimõiguste kaitse“ sildi all. Autorite hinnangul kasutati inimõiguste teemaikat ideoloogilise survevahendina, et mõjutada Nõukogude Liitu ja Ida-Euroopa riike ning sekkuda nende siseasjadesse (VA II, lk 196–197).

1980. aastatel algatas USA erinevaid integratsiooniprotsesse nii Ameerika mandril kui ka Euroopas, mille tulemusel kujunes välja globaliseerumine. Selle keskseks eelduseks sai tänu arvutite masstootmisele ja digitehnoloogia levikule tekkinud üleilmne inforuum. Juba 1950. aastatel alanud Euroopa majanduslik integratsioon jõudis 1990. aastatel USA juhtimisel poliitilise integratsiooni. Samas hakkas Nõukogude Liidu majandus üha selgemalt maha jääma Ühendriikide omast, eriti küberneetika ja IT-valdkonnas, mis määrasid edasise tehnoloogilise arengu suuna. Seda mahajäämust süvendasid USA kehtestatud majandussanktsioonid. Eriti tõsiseks katsumuseks kujunes võidurelvastumine, mille ohtude eest hoiatasid Nõukogude juhtkonda nii sõjatööstuskompleksi esindajad kui ka eriteenistused KGB ja GRU. Kuigi õpiku autorite hinnangul ei olnud Nõukogude majandus veel kokkuvarisemise äärel, tekkis siiski vältimatu vajadus majandussüsteemi reformida (VA II, lk 203–204, 215).

1985. aastal võimule tulnud Mihhail Gorbatšov algatas õpiku käsitluse kohaselt „läbimõtle mata reformid“, mida nimetatakse perestroikaks. „Demokratiseerimise“ loosungi varjus viis see autorite hinnangul varjatud erastamiseni, sõjatööstuskompleksi konversioonini ning varjatud inflatsioonini. Selle tulemusel raskenes riigi elanike majanduslik toimetulek märgatavalt, kasvas ühiskondlik rahulolematuse ning algasid esimesed ulatuslikud streigid. Õpikus rõhutatakse, et „riik vajus üha sügavamale majanduskriisi keerisesse“ (VA II, lk 215–220). Vastutust perestroika ja glasnosti poliitika eest nihutatakse osaliselt Läänele, kuna väidetavalt võeti reformiideed üle välismaalt ning nendega „võltsiti Nõukogude Liidu ajalugu ja marksismi-leninismi õpetust“. Glasnostit iseloomustatakse kui „võimsat Lääne mõjutusvahendit Nõukogude ühiskonna ideoloogiliseks ümberkujundamiseks“. Autorite arvates vallas see protsessid, mis väljusid riigi kontrolli alt ning viisid peagi Nõukogude Liidu lagunemiseni (VA II, lk 231–232).

Õpikus süüdistatakse Mihhail Gorbatšovi selles, et ta otsustas ühepoolset lõpetada vastasseisu Läänega ning asus Nõukogude Liitu desarmeerima. Seetõttu olevat riik märkimisväärselt nõrgenenud, mis tõi kaasa „katastroofilised tagajärjed“: Nõukogude Liidu geopoliitiline positsioon ning Teise maailmasõja tulemusel saavutatud mõjusfäär kaotati.

Varssavi pakti laialisaatmist käsitletakse samuti ühepoolse sammuna, kuna NATO tegutses sõjalise liiduna edasi. Autorite hinnangul tähendas Nõukogude Liidu loobumine oma geopoliitilistest huvidest ühtlasi mõju vähenemist arengumaades, kus senine sümpaatia Nõukogude Liidu vastu oli märgatavalt kahanenud. Nõukogude vägede väljaviimist Ida-Euroopast nimeatakse „läbimõtlematuks otsuseks“, mida Lääs kasutas viivitamatult ära „sametrevolutsioonide“ algatamiseks ning Ida-Euroopa riikide allutamiseks oma majanduslikule ja poliitilisele kontrollile. See protsess kulmineerus õpiku järgi NATO idasuunalise laienemisega, mida käsitletakse otsese ohuna Venemaale. Lisaks rõhutatakse, et Lääs andis lubaduse mitte laiendada NATO-t ida suunas, kuid seda lubadust ei täidetud. Nõukogude Liidu kokkuvarisemist tõlgendatakse bipolaarse maailmakorra lõpuna, kusjuures USA väljus külmast sõjast võitjana. Nõukogude armee lagunemine olevat viinud Venemaa sõjalise nõrgenemiseni ning soodustanud etniliste konfliktide puhkemist endise Nõukogude Liidu territooriumil. Õpiku narratiivi järgides rõhutatakse, et Lääs ei soovinud kunagi osutada Venemaale tegelikku abi ega arvestada tema geopoliitiliste huvidega. Gorbatšovi samme tõlgendatakse seetõttu tegutsemisena Lääne huvides, mida autorite arvates kinnitab ka talle omistatud Nobeli rahupreemia. Lõppjärelendusena esitatakse tees, mille kohaselt oli Lääne strateegiline eesmärk Nõukogude Liit hävitada ja killustada (VA II, lk 244–250, 269).

Õpiku käsitluses nimetatakse Nõukogude Liidu kokkukukkumise üheks keskseks põhjuseks rahvuslike liikumiste tugevnemist, mida seostatakse keskviimu „läbimõtlematu“ rahvuspoliitikaga. Väidetakse, et NLKP Keskkomitee poliitbüroo ei suutnud rahvuslikke vastuolusid lahendada ega kujundada nende reguleerimiseks toimivat mehhanismi. Liiduvabariikides tekkinud rahvaliidumisi (*rahvarindeid*) peetakse „Lääne toetatud natsionalistlikeks ja separatistlikeks organisatsioonideks“, mille eesmärk oli valmistada ette liiduvabariikide lahkumist Nõukogude Liidust. Autorite hinnangul ei arvestanud nimetatud liikumised asjaoluga, et vabariikides elas märkimisväärne hulk teiste rahvuste esindajaid, kuna nende tegelik siht oli tõrjuda venelasi ja venekeelseid elanikke (VA II, lk 253).

Nõukogude Liidu lagunemise eest peetakse otseselt vastutavaks Balti liiduvabariike, keda süüdistatakse „suveräänsuse paraadi“ algatamises. Nende iseseisvumine olevat toimunud ebaseaduslikult ning vastuolus Nõukogude Liidu põhiseadusega. Sellega seoses tuuakse esile, et Nõukogude Liidu rahvasaadikute kongressi 3. istungjärgul tunnistati 1990. aasta märtsis Leedu iseseisvusdeklaratsioon kehtetuks. Ka „suveräänsuse paraadi“ käsitletakse protsessina, mis toimus „Lääne pideva tähelepanu all“, kuid autorite arvates

võimaldasid just Moskva tollane nõrkus ja otsustusvõimetus lääneriikidel Baltimaade iseseisvust tunnustada. USA valmisolekut tunnustada Balti riikide iseseisvust 2. septembril 1991 tõlgendatakse otsese sekkumisena Nõukogude Liidu siseasjadesse (VA II, lk 255–256).

Vene NFSV rahvasaadikute kongressi 1. istungjärgul 12. juunil 1990 vastu võetud suveräänsusdeklaratsiooni peavad autorid paradoksaalseks, sest sellega olevat Venemaa „eemaldunud isendast“. Samas rõhutatakse, et üleliiduline rahvahääletus 17. märtsil 1991 näitas 76% toetust Nõukogude Liidu säilitamisele, kuid Balti liiduvabariikides toimunud referendumid kuulutatakse õpikus õigustühiseks ja ebaseaduslikuks (VA II, lk 257–258).

Riikliku Erakorralise Seisukorra Komitee ebaõnnestunud putši käsitletakse sündmusena, mis kiirendas Nõukogude Liidu kokkuvarisemist, kusjuures tekstist on võimalik välja lugeda teatavat mõistvat hoiakut putši algatajate suhtes. Seda teemat puudutanud peatükk lõpeb väitega, et „Lääne juhtivad riigid suhtusid Nõukogude Liidu enesehävitusse varjamatu heakskiiduga“. Venemaad kujutatakse Nõukogude Liidu õigusjärglasena, kes võttis üle nii tuumariigi staatuse kui ka ulatusliku välisvõla. Samas märgitakse, et iseseisvunud liiduvabariigid võeti ÜRO liikmeks ilma kohustuseta jagada Venemaaga välisvõla koormat. Õpiku narratiivi kohaselt said need riigid seeläbi Nõukogude Liidu lagunemisest üksnes kasu, sest nad pärisid oma territooriumil sotsialistliku vara, tööstuse, relvajõud ning loodusressursid, mis andsid neile uueks arenguetapiks „hea stardi“ (VA II, lk 263–265).

Boriss Jeltsini valitsemisperioodi peetakse õpikus Venemaa ajaloos segaduste ajaks (*vn смута, смутное время*), mida iseloomustasid keskvalitsuse nõrkus, sügav majanduslik ja vaimne kriis, riigi jõuetus ning kriminaalse maailma võimuvõitlused. Sellele lisandusid poliitilised kriisid, terrorism ning separatistlikud liikumised. Kõiki nimetatud protsesse esitatakse õpikus taas Lääne huvide kontekstis, kuna lääneriikide eesmärk oli Venemaa killustada ja saada ligipääs tema „piiramatutele loodusvaradele“ (VA II, lk 306).

Välispoliitika käsitlemisel märgitakse õpikus, et 1990. aastatel halvenes Venemaa rahvusvaheline positsioon oluliselt. Riigi mõjusfäär olevat taandunud „17. sajandi piiridesse“, samas kujunesid kogu selle geopoliitilise perimeetri ulatuses välja vaenulikud jõud, mida autorite hinnangul suunas USA või NATO. Postsovetlikes riikides, eriti Baltimaades, olevat võimule tulnud russofoobsed režiimid. Samuti rõhutatakse, et Venemaa kaotas hästi varustatud sõjaväebaasid Baltikumis, Ukrainas, Gruusias, Aserbaidžaanis ja Türkmenistanis ning jäi ilma sõjalis-poliitilistest liitlastest, kusjuures Venemaa enda relvajõud nõrgenesid märgatavalt. Õpikus viidatakse NATO laienemisele itta,

Jugoslaavia pommitamisele ilma ÜRO mandaadita ning väidetavale katsele eraldada Tšetšeenia Venemaast (VA II, lk 314–317). Eriti murettekitavana kujutatakse russofoobia levikut endistes liiduvabariikides. Moldova puhul märgitakse, et relvastatud natsionalistide pealetung suudeti 1992. aastal peatada Vene 14. armee jõulise sekkumisega Transnistrias. Balti riikidega seoses toonitatakse, et venekeelsete elanike olukord halvenes järjest. Lisaks väidetakse, et need riigid „järgisid Lääne suuniseid“, ülistasid natside kaasosalisi ja sõjakurjategijaid ning toetasid SS-veteranide marsse. Ukraina kohta kinnitatakse, et USA püüdis kujundada sellest „anti-Venemaad“, mis distantseeruks Venemaast, kusjuures Ukrainas heroiseeritakse samuti natsionalistlike liikumisi ja banderalasi (VA II, lk 320–321). Õpiku kokkuvõttes leitakse, et Venemaa katsed normaliseerida suhteid Läänega ebaõnnestusid järjekindlalt, sest Lääs töötas neile vastu (VA II, lk 323).

Vladimir Putini võimuletulekuga algab õpiku käsitluses Venemaa lähi-ajaloos uus ajajärk. Uut presidenti esitatakse riigipeana, kes võttis otsustava kursi, et segadused lõpetada, keskvalitsust tugevdada, riiki sisemiselt konsolideerida ning Venemaa majanduslik suutlikkus taastada. Nende eesmärkide saavutamiseks astunud sammudeks peetakse Tšetšeenia relvakonflikti jõulist lahendamist, oligarhide mõju kõrvaldamist keskvalitsuse poliitikast ning põhiseaduslike muudatuste elluviimist (VA II, lk 325–332).

Õpiku viimane peatükk „Venemaa tänapäeval. Sõjaline erioperatsioon“ kujutab endast tugevalt ideologiseeritud käsitlust, milles kogu praegust rahvusvahelist olukorda näidatakse eksistentsiaalse ohuna Venemaale. NATO laienemist peetakse Venemaa piiride vastu suunatud agressiivseks protsessiks, millega kaasnes russofoobia rahastamine, „värviliste revolutsioonide“ korraldamine ning katsed Venemaad geopoliitiliselt killustada. Õpikus väidetakse, et USA õhutas Gruusiat sõjaliseks vastasseisuks Venemaaga ning tegeles süstemaatiliselt ajaloo „võltsimisega“, kasutades selleks ka hariduslike materjale, milles püütakse kujutada Venemaad agressiivse kolonialistliku riigina ning omistada Molotovi-Ribbentropi pakti tõttu Nõukogude Liidule vastutus Teise maailmasõja puhkemise eest. Lisaks käsitletakse Nõukogude sõdurite mälestusmärkide eemaldamist Ida-Euroopas ja Balti riikides vaenuliku ning koordineeritud poliitikana, mida viivad ellu eeskätt endised Varsavi pakti liikmesriigid, Ukraina ja Baltimaad, kes on „russofoobsed“. Neis riikides toimub natsismi taassünd ning seal aetakse segregatsioonipoliitikat, mille tulemusel diskrimineeritakse venekeelseid elanikke, suletakse vene koole ning piiratakse venekeelset haridust (VA II, lk 392–395).

Ukraina arengut kirjeldatakse äärmiselt negatiivses võtmes. Selles „ultra-natsionalistlikus“ ja „neonatsistlikus“ riigis olevat võimule tulnud „radikaalne natsionalistlik vähemus“. Ukraina riiklust seostatakse ideega „anti-Venemaast“, mille juured ulatuvad lausa 19. sajandisse, kui Austria-Ungari kindralstaabis töötati välja vastavaid geopoliitilisi kontseptsioone. Samuti väidetakse, et USA ja NATO valmistasid Ukrainat ette sõjaliseks rünnakuks Venemaa vastu (VA II, lk 396–398, 406). Sellest lähtudes esitatakse Venemaa sõjalist tegevust Ukrainas sunnitud enesekaitsemeetmena, mille eesmärk oli kaitsta Donbassi elanikke ning Ukraina „denatsifitseerida“. Euroopa Liidu ja Ameerika Ühendriikide Venemaa-vastaseid sanktsioone käsitletakse ebaseadusliku majandusblokaadina, mis lõplikult paljastas Lääne venevastased agressiivsed kavatsused (VA II, lk 403).

Vahekokkuvõtte IV

Medinski „Venemaa ajaloo“ teise osa käsitus kujuneb ideoloogiliselt selgelt struktureeritud narratiiviks, mille keskmes on riigi nõrgenemise ja taastumise vastandus. Ajaloolised protsessid pärast 1945. aastat ei ole esitatud mitmetasandilise sotsiaalse, majandusliku ja poliitilise arenguna, vaid moraalselt laetud loona Venemaa pidevast vastasseisust vaenuliku väliskeskonnaga.

Kogu perioodi tõlgendust raamib põhimõtteline vastutuse nihutamine: Nõukogude Liidu sisemisi kriise, majanduslikku mahajäämust ja riigi lagunemist selgitatakse valdavalt välise surve, Lääne sihipärase tegevuse ning „ideoloogilise mõjutamisega“, samal ajal kui sisemised struktuursed probleemid jäävad tagaplaanile. Selline lähenemine võimaldab kujutada Nõukogude Liidu kokkuvarisemist mitte süsteemse ebaõnnestumisena, vaid geopoliitilise kaotuse ja reetmise tagajärjena.

Olulise koha omandab rahvusliku küsimuse käsitus, milles liiduvabariikide iseseisvuspüüdluseid tõlgendatakse järjekindlalt väljast juhitud separatismina. Rahvuslikku liikumist ei peeta legitiimseks poliitilise enesemääramise vormiks, vaid destabiliseerivaks jõuks, mis oli suunatud eeskätt vene rahva ja venekeelsete elanike vastu. Selline raamistik legitimeerib hilisemat kriitikat Baltimaade, Ukraina ja teiste postsovetlike riikide kohta ning loob ideoloogilise silla tänapäeva konfliktide tõlgendamiseks.

Õpiku teise osa narratiivis on keskne roll tugeva riigi ideaalil. Juhtfigure ei hinnata demokraatlike normide, vaid selle alusel, kas nad suudavad riiki enda kontrolli all hoida ja säilitada geopoliitilist mõjuvõimu. Seetõttu kujutatakse

Stalini hilisemat valitsemisperioodi ning Putini võimuletulekut positiivsete pöördeliste aegadena, aga reformiperioodide, eriti Gorbatsõvi ja Jeltsini aja iseloomustamisel keskendutakse kaosele, nõrkusele ja riikluse lagunemisele.

Õpiku kulminatsiooniks kujuneb kaasaegse Venemaa käsitlus, milles sõjalist vastasseisu Ukrainaga ei esitata poliitilise otsusena, vaid vältimatu enesekaitsena. Minevikus konstrueeritud ohutunnetus, piiramisrõnga metafoor ning moraalne vastandumine „meie“ ja „vaenuliku Lääne“ vahel saavutavad siin oma haripunkti. Ajalugu muutub seeläbi vahendiks, millega õigustatakse tänapäeva välispoliitikat ja normaliseeritakse sõjalist konflikti.

Kokkuvõttes ei kujuta „Venemaa ajaloo“ teine osa endast niivõrd hariduslikku käsitlust, kuivõrd riikliku maailmapildi kujundamise mehhanismi. Minevik ei ole selles käsitluses avatud kriitiliseks tõlgenduseks, vaid allutatud narratiivsele loogikale, mis legitimeerib autoritaarset valitsemismudelit, geopoliitilist revanšismi ning vastandumist Läänega, et kujutada neid valikuid ajalooliselt vältimatu ja õigustatud arenguteena.

Vene õigeusu kirik kui riikliku ideoloogia tugisammas

Eraldi käsitlemist väärib see, kuidas Medinski koostatud Venemaa ajaloo õpikutes käsitletakse õigeusu kiriku temaatikat. Sellele küsimusele pööratakse õpikutes küllaltki piiratud, ent siiski märgatavat tähelepanu üksikutes lõikudes, mis keskenduvad eeskätt Vene õigeusu kiriku ning Moskva keskvoimu vahelise suhte ajaloolisele kujunemisele ja muutumisele.

Venemaa ajaloo õpiku esimeses osas põhjendatakse võitlust religiooni vastu mitte niivõrd ateistliku ideoloogiaga, kuivõrd sooviga „kõrvaldada vaimse elu konkurent“ selleks, et kasvatada „uut nõukogude inimest“. Hoolimata bolševikepoolsest õigeusu kiriku represseerimisest väidetakse, et kirik soovis patriarh Tihhoni (ametis 1917–1925) isikus järjepidevalt läheneda Nõukogude võimule ja teha koostööd. Õpikus tsiteeritakse patriarh Tihhoni omistatud üleskutseid, milles ta kutsus oma pihtkonda „olema siirad Nõukogude võimu suhtes ja töötama ühise hüve nimel, kohandades kiriku välist elu ja tegevust uue riigikorraga“. Samuti tuuakse esile Tihhoni lojaalsus, viidates asjaolule, et ta ei toetanud valgete liikumist ning kutsus usklikke „alluma Nõukogude võimule, kuna see ei olevat vastuolus usu ja vagadusega“ (VA I, lk 132–133).

Repressioone kiriku vastu mainitakse siiski vaid põgusalt, avamata nende ulatust ja bolševike süstemaatilist vägivalda Vene õigeusu kiriku suhtes.

Samuti ei käsitleta asjaolu, et patriarh Tihhoni koostöole kutsuvad avaldused sündisid julgeolekuorganite (GPU) tugeva surve all. Küll aga tunnistatakse üldist riiklikku survet kirikule, ulatuslikku religioonivastast propagandat ning „teiste konfessioonide rasket olukorda“. Őpikus mainitakse ka Nõukogude võimu algatatud *obnovlentšestvo*'d (vn *обновленчество*), nn uuendusliikumist kirikuelus, mille üks eesmärk oli kõrvaldada patriarh Tihhon Vene õigeusu kirikus juhtpositsioonilt. Selle liikumise põhjused, poliitiline kontekst ning tagajärjed jäävad aga analüüsimata. Sellele teemale pühendatud peatüki lõpus esitatud „küsimus järelemõtlemiseks“ („Iseloomustage kiriku ja bolševike suhteid 1920. aastate alguses“) suunab õpilast järelutama, et suhted olid küll pingelised, aga kirik püüdis siiski teadlikult otsida riigivõimuga ühisosa ja koostööd (VA I, lk 153).

Kui kirjeldatakse Vene õigeusu kiriku ja Nõukogude riigi suhteid 1920. aastate teisel poolel, nenditakse nende keerukust: märgitakse, et paljud vaimulikud arreteeriti, kirikuid suleti ja rüvetati ning noorsoo seas süvenes ateistlik hoiak. Samal ajal käsitletakse „elavat kirikut“ (vn *Живая церковь*), mida esitatakse „uuendusliku“ kirikliku liikumisena, mis väidetavalt kontrollis ligikaudu kolmandikku Vene õigeusu kiriku kogudustest (VA I, lk 198). Őpikust jäetakse aga täielikult välja asjaolu, et nii nn *obnovlentšestvo* kui ka „elav kirik“ olid tegelikult GPU algatatud ja juhitud projektid, mille siht oli allutada Vene õigeusu kirik Nõukogude riigi huvidele ning kasutada seda „kontrrevolutsiooni“ ja emigratsiooni vastase võitluse vahendina.

Edaspidi tunnistatakse õpikus siiski Vene õigeusu kiriku ja teiste konfessioonide vastaste repressioonide massilist iseloomu. Märgitakse, et Nõukogude riigi ateistliku poliitika tulemusel kerkis üles küsimus „Vene õigeusu kiriku lõplikust keelustamisest“ ning et „usuelu omandas poolillegaalse iseloomu“. Samas rõhutatakse, et Nõukogude Liidus 1937. aastal korraldatud rahvaloenduse andmetel määratles end õigeusklikuna 41,6 miljonit inimest ning et Vene õigeusu kirik ise kutsus usklikke üles lojaalsusele Nõukogude riigi suhtes. Näitena tuuakse tsitaat metropoliit Sergiuse (Stragorodski) pöördumisest usklike poole – ta kinnitas väidetavalt, et Vene õigeusu kirik „ei ole koos meie riigi vaenlastega, vaid koos rahva ja valitsusega“. Teksti illustreerib foto Moskva Lunastaja Kristuse katedraali õhkumisest, mille juurde on lisatud märkus, et pühakoda taastati 2000. aastal (VA I, lk 244–245).

Kui õpikus käsitletakse Vene kirikut välismaal, antakse mõista, et osa vene vaimulikest oli sunnitud Venemaalt koos valgetega lahkuma. Selle protsessi kulminatsiooniks kujunes Vene õigeusu kiriku lõhenemine küsimuses, kas ja mil määral tuleb olla lojaalne Nõukogude võimule. Emigratsioonis

teguksenud vaimulikud pooldasid jätkuvat vastuseisu kommunistlikule režiimile, mistõttu tähendas Moskva patriarhaadi otsus olla Nõukogude riigivõimule lojaalne sisuliselt kirikulõhet. Õpiku autorite hinnangul ületati see lõhe alles Putini ajastul, mil 2007. aastal taastati kiriklik ühtsus (VA I, lk 269).

Suure Isamaasõja aastate käsitlemisel märgitakse õpikus, et „riigivõimu poliitika usklise suhtes muutus“. Ehkki riiklik kontroll kiriku üle säilis, hakkas riik väidetavalt ilmutama suuremat „sallivust“. Vene õigeusu kirikut kujutatakse seejuures institutsioonina, mis asus selgelt patriootilisele positsioonile. Näiteks tuuakse 22. juunil 1941 Moskva ja Kolomna metropoliidi Sergiuse tehtud pöördumine, milles ta õnnistas kõiki õigeusklikke, kes „kaitsevad meie isamaa pühasid piire“. Samuti esitatakse näiteid Vene õigeusu kiriku vaimulike tegevuse kohta Leningradi blokaadi ajal ning rõhutatakse nende rahalisi annetusi Punaarmee relvastuse soetamiseks. Teksti illustreerib pilt Krasnojarskisse püstitatud mälestusmärgist pühale Lukale (Voino-Jassenetskile), keda esitatakse vaimulikuna, kes töötas vabatahtlikult kirurgina Punaarmee sõjaväehaiglas ning annetas oma Stalini preemia väidetavalt „saksa-fašistlike okupantide käes kannatanud laste mälestuseks“. Riigi ja kiriku suhete muutumise kulminatsiooniks peetakse Stalini nõusolekut lubada 1943. aasta septembris valida Moskva ja kogu Venemaa patriarh, kelleks sai metropoliit Sergius. Samas jäetakse mainimata asjaolu, et Sergiuse lojaalsus Nõukogude võimule tekitas märkimisväärset vastukaja ja kriitikat Vene õigeusu kiriku vaimulike seas nii Nõukogude Liidus kui ka emigratsioonis. Seda teemat käsitlenud peatüki lõpetuseks märgitakse, et patriootilise hoiaku võtsid sõja ajal ka islami usuasju korraldavad organisatsioonid. Õpikus viidatakse 1942. aasta mais Ufas toimunud islami vaimulike kongressile, mis pöördus kõigi moslemite poole üleskutsega „halastamatult võidelda Hitleri sissetungi vastu“ ning koguda annetusi riigi kaitsefondi jaoks (VA I, lk 369–370).

Tähelepanuväärne on, et sõjajärgseid suhteid Nõukogude riigi ja Vene õigeusu kiriku vahel kirjeldavad autorid uue religioonivastase kampaania võtmes, seostades seda eeskätt Nikita Hruštšovi ajaga. Venemaa ajaloo õpiku teises osas märgitakse, et „1956. aastal alanud kriitika Stalini vastu puudutas ka tema ajal kujunenud suhteliselt sallivaid suhteid riigi ja kiriku vahel“. Lühikese aja jooksul suleti suur hulk kloostreid ja kogudusi ning 1961. aasta „kirikureformi“ käigus kõrvaldati vaimulikud koguduste juhtimisest ja asendati ilmalike kirikuvanematega (VA II, lk 99–100).

Vene õigeusu kiriku rolli tugevnemist Nõukogude ühiskonnas seostatakse 1988. aastal tähistatud Venemaa ristimise 1000. aastapäevaga, kui avati sadu uusi kirikuid ja kogudusi. Olulise sündmusena tuuakse esile ka

patriarh Aleksius II valimine, kusjuures teda esitatakse kirikujuhina, kes lisaks riiklikule ideoloogiale nägi Vene õigeusu kiriku ühiskondlikku rolli (VA II, lk 230). Autorite hinnangul andis Aleksius II märkimisväärse panuse nii kiriku arengusse kui ka riigiga koostöö tugevdamisse.

Õpikus rõhutatakse, et usuelu areng tänapäeva Venemaa Föderatsioonis toimub suurel määral riigi toetusel. Positiivsete näidetena tuuakse esile, et kirikuid taastatakse, tehakse riiklikke soodustusi, püstitatakse mälestusmärke ning kaasatakse vaimulikke sõjaväeüksuste tegevusse (VA II, lk 367).

Lääne mõju Venemaa vaimsele elule hinnatakse õpikus eranditult negatiivselt. Väidetakse, et „Lääne propaganda“ püüab selliseid traditsioonilisi väärtusi nagu headus, õiglus, kollektivism, halastus ja ohvrimeelsus asendada individualismi ja vastutustundetusega ühiskonna ees. Üheks näiteks sellisest hävitavast mõjust nimetatakse „välismaalt lähtuvaid katseid“ propageerida „totalitaarseid sekte ja pseudoreligiooside liikumisi“, mida peetakse inimeste psüühikat kahjustavaks (VA II, lk 366).

Sellest võib järeldada, et Medinski õpikutes kujutatakse õigeusu kirikut eelkõige riigi ideoloogilise tugisambana, mille ajaloolist rolli määratleb lojaalsus võimule. Repressioonid ja surve jäävad teisejärguliseks, samas kui koostööd riigiga peetakse moraalselt ja ajalooliselt õigustatuks. Kirik legitimeerib patriotismi ja „traditsioonilisi väärtusi“, vastandudes Lääne mõjule.

Üldkokkuvõte

Vladimir Medinski juhendamisel koostatud maailma ajaloo ja Venemaa ajaloo õpikud moodustavad ühtse ideoloogilise terviku, mille eesmärk ei ole mitmekülgset vahendada ajaloolisi teadmisi, vaid kujundada normatiivset maailmapilti. Kõigi nelja õpiku käsitusviisi seob ühine narratiivne loogika, mille keskmeks paikneb kuvand Venemaast, kellel on ajalooline õigus suurriigi staatusele ning kes on pidevas vastasseisus vaenuliku väliskeskkonnaga.

Õpikutes ei käsitleta ajalugu autonoomse uurimisvaldkonnana, vaid poliitilise ja moraalse tähenduse kandjana. Seejuures ei toimi minevik nendes õpikutes avatud tõlgendusruumina, vaid suletud narratiivina, mille kaudu määratletakse „õiged“ ja „valed“ ajalootõlgendused. Sellest tulenevalt taandub ajalookäsitus dialoogilisest protsessist didaktiliseks vahendiks, millega suunatakse õpilase väärtushinnanguid ja identiteeditunnetust.

Kõigis neljas õpikus on kesksel kohal moraalne vastandus Venemaa ja Lääne vahel. Läänt kujutatakse järjekindlalt agressiivse, silmakirjaliku ja

destruktiivse jõuna, kes püüab takistada Venemaa arengut, õõnestada tema riiklust ning kasutada teisi rahvaid geopoliitiliste instrumentidena. Selline vastandus ulatub Esimesest maailmasõjast külma sõjani ja edasi praeguse sõjalise konfliktini Ukrainas, luues mulje ajaloolisest järjepidevusest, mille kontekstis Venemaa on alati sunnitud end kaitsma.

Õpikutes ilmneb selgelt ka ajalooline revisionism, mis väljendub minevikusündmuste selektiivses ümbertõlgendamises ning nende vastandamises Lääne ajaloonarratiividele. Lugejale sisendatakse järjekindlalt arusaama, et olemasolev maailmakord on vaja ümber kujundada nn multipolaarseks süsteemiks, kusjuures Ameerika Ühendriike kujutatakse peamise vaenlasena ning „kurjuse impeeriumi“ kehastusena, kellega ollakse pikaajalises ja süsteemes vastasseisus.

Erilist rolli mängib õpikutes Teise maailmasõja käsitus, mis kujuneb kogu narratiivi moraalseks vundamendiks. Suur Isamaasõda ei ole pelgalt ajalooline sündmus, vaid normatiivne mõõdupuu, mille alusel hinnatakse nii teiste riikide poliitikat kui ka tänapäeva Venemaa tegevust. Sõjast saab identiteediline absoluut, mis õigustab geopoliitilisi pretensioone ning neutraliseerib kriitilised küsimused Nõukogude ja Vene riigi vastutuse kohta.

Medinski ajalooõpikuid iseloomustab selgelt väljendunud sõjakas messianism, süstemaatiline läänevastatus, kollektivism, ksenofoobia ning imperialistlik maailmapilt. Õpikutes konstrueeritakse järjekindlalt narratiivi, milles USA-d kujutatakse agressiivse globaalse domineerijana, kes kasutab demokraatia ja liberaalsete väärtuste retoorikat selleks, et kehtestada maailmas enda poliitilist ja majanduslikku ülemvõimu. Lääne-Euroopa demokraatlikke riike esitatakse USA satelliitidena, aga ka egoistlike ja neokoloniaalsete ühiskondadena, mille puhul tuuakse esile moraalsed allakäiku, sotsiaalset kaost ja väärtuste devalveerumist.

Venemaa ja Nõukogude Liidu rolli maailmapoliitikas on õpikutes seevastu kujutatud ühemõtteliselt positiivseks: neid esitatakse rahumeelsete ja kõrge-ma moraaliga jõududena, kes kujutavad endast vastukaalu Lääne kapitalistlikule ekspansionismile ja väidetavalt „dekadentlikule“ maailmavaatele. Sellises vastanduses omistatakse Venemaale eriline ajalooline missioon – pakkuda mitte ainult oma rahvale, vaid ka laiemale rahvusvahelisele kogukonnale „õiglasema“ ja „progressiivsema“ maailmakorra tulevikumudelit.

Rahvuslikku liikumist Ida-Euroopas ja endistes liiduvabariikides peetakse kõigis õpikutes destabiliseerivaks ja väljast juhitud nähtuseks. Enesemääramisõigust ei käsitleta legitiimse poliitilise printsiibina, vaid ohuna riiklikule terviklikkusele. Eriti selgelt väljendub see Balti riikide ja Ukraina

kujutamises, sest nende puhul seostatakse rahvuslik identiteet natsionalismi, russofoobia ja ajaloolise reetmisega.

Õpikute narratiiv toetub tugeva riigi ideele, mille kaudu hinnatakse ka ajaloolisi isikuid. Positiivselt kujutatakse neid juhte ja perioode, mil riik oli tsentraliseeritud, geopoliitiliselt mõjukas ning võimeline kasutama jõudu. Negatiivselt hinnatakse reformiperioode, pluralismi ja liberaliseerimist, mida seostatakse kaose, lagunemise ja välise manipulatsiooniga. Selline lähenemine loob selge väärtuste hierarhia, milles autoritaarsus omandab positiivse tähenduse, sest garanteerib stabiilsuse ja turvalisuse.

Kokkuvõttes toimivad Medinski õpikud mitte niivõrd hariduslike, kui-võrd ideoloogiliste tekstidena, mis täidavad riikliku propagandavahendi rolli. Arvestades nende laialdast kasutust Venemaa üldhariduskoolides ning sõna- ja meediavabaduse ulatuslikke piiranguid, on nende mõju noore põlvkonna maailmapildi kujundamisele märkimisväärne. Õpikud aitavad legitimeerida agressiivset välispoliitikat, sisemisi repressioone ja sõjalise jõu kasutamist poliitiliste eesmärkide saavutamiseks. Samuti loovad need ideoloogilise vundamenti, mis soodustab militariseeritud mõtteviisi teket ning valmistab noori ette riikliku sõjalise ja propagandistliku diskursuse vastuvõtuks, sealhulgas teenistuseks relvajõududes.

Ühtlasi kujutavad Medinski õpikud endast ühtset mäluoliitilist projekti, mille eesmärk on näidata Venemaa praegust poliitilist kurssi ajaloolise paratamatusena. Minevikku ei kasutata selleks, et mõista ühiskondlike muutuste keerukust, vaid selleks, et õigustada olevikku. Hariduslikust vahendist saab seeläbi ideoloogiline instrument, mis ei kujunda kriitilist ajalootaju, vaid lojaalsusel ja vastandumisel põhinevat maailmapilti.